

บทที่ 3 ปรัชญาเซน

ปรัชญาเซนเป็นปรัชญาอินเดียฝ่ายนาสติกะ (ไม่สนับสนุนพระเวท) ปรัชญาเซนเป็นศาสนาเช่นเดียวกับปรัชญาพุทธ ซึ่งเป็นศาสนาเช่นกัน

พวกเซนถือว่าศาสนาเซนเป็นศาสนาที่เก่าแก่ที่สุดในโลก เป็นผู้ปราศจากเครื่องรีด คือ กิเลส เป็นผู้หลุดพ้น มีวิญญาณอมตะ มีศาสดาล่วงมาแล้ว 24 องค์ ชาวเซนเรียกศาสดาของตนว่า "ตี่รังกง" แปลว่าผู้มีสำนักอยู่ริมฝั่ง ศาสดาองค์แรกคือ ฤชภทเวะ ซึ่งได้มาบังเกิดในโลกเมื่อหนึ่งแสนล้านปีก่อนมาแล้ว และศาสดาองค์นี้มีอายุถึง 8,400,000 ปี ศาสดาองค์ที่ 23 มีนามว่า ปารสวะ ลีนชีพเมื่อก่อน ค.ศ.776⁽¹⁾ และศาสดาองค์ที่ 24 ซึ่งเป็นองค์สุดท้าย คือ วุทธมาน หรือ วรรณาน (วรรณานะ) ซึ่งต่อมาได้รับฉายาว่า "มหาวีระ" แปลว่า วีรชนผู้ยิ่งใหญ่ หรือผู้กล้าหาญที่ยิ่งใหญ่

ความเป็นมาของศาสนาเซน หรือปรัชญาเซนนี้ ปรากฏหลักฐานกล่าวหาจนถึงท่านศาสดาองค์ที่ 23 คือ ปารสวะ หรือปารสวานถ ว่ามีตัวตนในประวัติศาสตร์ และระบุว่ายังมีชีวิตอยู่ในราวศตวรรษที่ 8 ก่อน ค.ศ. โดยถูกกล่าวหาผิดอย่างดำหนิว่าเป็น "ผู้ไม่เชื่อพระเวท" "ผู้เกลียดชังพระเวท" (พुरुหมทวิช) ผู้ใส่ร้ายพระเจ้า (เทว-นิก) และ "คนไม่มีหลัก" (อปรวต)⁽²⁾

คำสอนของท่านศาสดาองค์ที่ 23 นี้ ในสมัยของท่านมหาวีระคงจะเลื่อนลอยมาก เพราะท่านปารสวะเป็นศาสดาก่อนท่านมหาวีระถึง 250 ปี แต่ก็มีผู้นับถือปฏิบัติตามสืบต่อมา ดังเช่นพระบิดาพระมารดาของท่านมหาวีระ ก็นับถือและปฏิบัติตามคำสอนอย่างเคร่งครัด จนถึงขั้นอดอาหารตาย เพราะบำเพ็ญเพียรอย่างจริงจัง

เมื่อพระมหาวีระบวชและบำเพ็ญพรตก็เห็นแจ้งในธรรมะของศาสดาดังกล่าว จึงฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ จนกลายเป็นศาสนาที่สำคัญศาสนาหนึ่งในขณะนั้น

¹ สุชีพ ปุณฺณานุกาภ, ประวัติศาสตร์ศาสนา. (พระนคร : รวมสาส์น, 2511), หน้า 265.

² วิจิตร เกิดวิศิษฐ์, ปรัชญาอินเดียสังเขป, หน้า 23-24.

ผู้ก่อตั้งศาสนาเช่นที่แท้จริง ได้แก่ ฤาษี อโภะ หรือฤษภะ ซึ่งมีนามกล่าวถึงใน
พระเวท จึงนับว่าเป็นฤาษีที่คิดตั้งศาสนาขึ้นใหม่แล้วเลือกกับที่ฤาษีอื่น ๆ กำลังเรียบเรียง
พระเวท⁽¹⁾

ความหมายของคำ เช่น

คำว่า เช่น แปลว่า ชนะ แปลงมาจากคำ ชิน บางทีใช้ว่า ไชนะ หมายถึง ผู้
ชนะกิเลส ทำลายกฏแห่งกรรมลงได้โดยสิ้นเชิงด้วยเกวัลญาณ เทียบได้กับพระอรหันต์ของ
พุทธศาสนา คำ เช่นนี้ ใช้เรียกแทนชื่อศาสตามหาวิระ ผู้ตั้งศาสนาเช่น เพราะถือว่า ท่าน
เป็นผู้ชนะกิเลสได้เด็ดขาดแล้ว คำสอนหรือศาสนาและสาวกของท่าน ก็พลอยได้ชื่อว่าเช่นไป
ด้วย ท่านเองเดียวกับคำ พุทธ ที่แปลว่า ผู้ตรัสรู้ ซึ่งหมายถึง พระสิทธัตถะ ผู้ตั้งพุทธศาสนา

คำ ชิน เราใช้แทนชื่อพระพุทธเจ้า ก็มี เช่น พระชินเจ้า พระชินวร ซึ่งแปลว่า
ผู้ชนะกิเลสเหมือนกัน และมีคำชินบุตร ชินวารส คือ บุตรของผู้ชนะ ได้แก่พระสงฆ์นั่นเอง
ยิ่งกว่านั้น นักบวชรูปหนึ่ง ชื่อ อุปกาศิก ซึ่งพบกับพระพุทธเจ้า ระหว่างต้นพระศรีมหาโพธิ์
กับเมืองคยา ขณะเสด็จไปโปรดพระเบญจวัคคีย์ หลังตรัสรู้ใหม่ ๆ นั้น ได้เรียกพระพุทธเจ้า
ว่า อนันตชนะ ซึ่งแปลว่าผู้ชนะหาที่สุดมิได้ คงหมายความว่า เป็นยอดของผู้ชนะ หาผู้ชนะ
เสมอเหมือนมิได้ ฉะนั้น ปรัชญาเช่น ก็คือ ปรัชญาของศาสตามหาวิระ หรือศาสนาเช่น
นั่นเอง

เรื่องราวคำสอนของศาสตามหาวิระ มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกหลายครั้ง ในสมัย
พุทธกาล โดยเรียกศาสตามหาวิระว่า นาฏ ปุตตะ และเรียกผู้นับถือศาสนาเช่นว่านิครนถ์
แต่มักจะเรียกรวม ๆ ว่าพวกเดียรถีย์ และเรียกศาสตามหาวิระว่า นิครนถ์ นาฏ ปุตตะ

คำว่า เดียรถีย์ ถูกนำมาใช้ในภาษาไทย ในความหมายว่า เป็นพวกนอกวรรด นอก
รอย ไปในทางไม่ดี ไม่ถูก ไม่ควร

คำว่า เดียรถีย์ มาจากคำเต็มเต็มว่า "อัญญเดียรถีย์" อัญญะแปลว่าอื่น เดียรถีย์
แปลว่าท่า (ซึ่งมาจากคำว่า "ติตฺถ") "อัญญเดียรถีย์" ก็คือ "ผู้ที่ถือท่าอื่น" หมายถึงผู้ที่ถือ
ศาสนาอื่น หรือลัทธิอื่น นอกจากพุทธศาสนา ชาวพุทธในสมัยพุทธกาลจึงเรียกพวกที่นับถือ
ลัทธิศาสนาอื่นว่า พวกเดียรถีย์

¹กิริติ บุญเจือ, รายงานผลการวิจัยปรัชญาอินเดีย, หน้า 17.

ในท่านองเดียวกัน ผู้นับถือศาสนาอื่น เช่น พวกเซนหรือฮินดู ก็เรียกผู้ที่ไม่ได้นับถือลัทธิศาสนาเดียวกับเขาว่าเดียรฉัตร เช่นกัน¹⁾

ศาสตราจารย์พระชนม์อยู่ร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้า และยังมีประวัติคล้ายกับพระพุทธเจ้ามาก จนบางครั้งทำให้ผู้ศึกษาปรัชญาและศาสนา ชาวตะวันตกสับสนว่าเป็นบุคคลคนเดียวกัน กล่าวคือ วรธมานะเป็นโอรสของพระเจ้าเสวรมะ และพระนางตรีศนา แห่งอาณาจักรมคธ เมื่อราว 10-2 ปี ก่อนการประสูติของพระพุทธเจ้า ในวัยเยาว์พระองค์ได้ศึกษาเล่าเรียนสรรพวิชาต่าง ๆ ของกษัตริย์ ได้แก่ สังคหะ พินดาบ ชีวฆา ขัณฑศิก และทรงเรียนรู้เรื่องม้า และช้าง จนรู้วิธีบังคับม้าและช้างได้อย่างเชี่ยวชาญ คล่องแคล่วสามารถยิ่งกว่าเจ้าของในวัยเดียวกัน

เหตุที่เจ้าชายวรธมานะได้รับฉายาว่า "มหาวีระ" ก็เพราะวันหนึ่งเมื่อพระองค์ทรงเล่นกับพระกุมารเหล่าสหยาในอุทยานอย่างสนุกสนาน ก็ปรากฏมีช้างหลายเม้าม้วนวิ่งพลัดเข้ามาในอุทยานตรงมาหาเหล่าราชกุมารทั้งหลาย เจ้าชายวรธมานะมิได้ทรงแสดงพระอาการเกรงกลัวแต่อย่างใด พระองค์ทรงตรงเข้าจับวงช้าง ตามวิธีที่ทรงได้รับการสอนจากคาวุธช้างผู้อาจารย์ จนพระองค์สามารถขึ้นขี่ช้างพลายนั้น และบังคับไปสู่โรงช้างได้โดยเรียบร้อย เรื่องนี้เองพระองค์จึงได้รับขนานพระนามว่า "มหาวีระ" ผู้กล้าหาญเป็นยอด

เมื่อพระชนม์ได้ 19 ชันษา ทรงอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงยโสธรา ทรงเสวยความสุขชีวิตคู่ในวังเกือบ 10 ปี จนพระชนม์ได้ 29 ชันษา จึงเสด็จออกบวชเพราะความระทมทุกข์เนื่องจากพระราชบิดาและพระราชมารดาสวรรคต เพราะอดอาหารบำเพ็ญเพียรหลังจากบรรพชาแล้ว ท่านมหาวีระก็ทรงปฏิบัติตนเคร่งครัดมาก ได้แก่ใช้บังสุกุลจีวรเป็นเครื่องนุ่งห่ม บริโภคอาหารแต่เฉพาะที่ชอกทานมาได้ ไม่พูด และยังไม่บำเพ็ญทุกขกิริยา ทรมานตนต่าง ๆ นานา ตลอด 12 ปี ก็สำเร็จเป็น "ชิน" คือผู้ชนะกิเลส สาวกเรียกว่า เชน เพราะได้เอาชนะร่างกาย เป็นนายเหนือตนเอง เอาชนะความปรารถนาทางโลก และบาปอย่างสมบูรณ์

จากนั้นก็ทรงประกาศศาสนาตามนิคมชนบทต่าง ๆ ทั่วชมพูทวีป จนเสด็จไปถึงสังขารที่เมืองปาวา (ซึ่งบัดนี้เรียกว่าปัทรบ) เมื่อพระชนม์ 72 ปี ประมาณ 527 ปีก่อน ค.ศ.

¹⁾ จันทน์ กงประเสริฐ, ปรัชญาอินเดียประยุกต์, หน้า 25.

ศาสตราจารย์ได้รับยกย่องว่าเป็น "นักพูดผู้ยิ่งใหญ่ ผู้พูดแต่ความจริง"

ทรงมีพระทัยสูงอยู่เหนือโลกธรรม ทรงวางเฉยเสมอกันต่อกลิ้งเน่าเหม็นและกลิ่น
ไม้จันทน์, ฟางข้าว และเพชรพลอย, โคลน ตม และทองคำ, ความทุกข์และความสุข, ไม่
ติดทั้งโลกนี้และโลกหน้า, ไม่ต้องการชีวิตและความตาย⁽¹⁾

เนื้อความสังเขปของปรัชญาเซน⁽²⁾

ตามหลักสากลถือว่า หลักฐานวิชาและอภิปรัชญาของเซน จัดเป็นสังขนิยม
(Realism) เพราะถือว่า ความแท้จริงมีทั้งส่วนที่เป็นรูปธรรม ซึ่งสามารถรู้ได้ทาง
ประสาทสัมผัส และส่วนที่เป็นนามธรรม ซึ่งสามารถรู้ได้ทางใจและยังเป็นพหุนิยม
(Pluralism) เพราะถือว่าความแท้จริงมีหลายด้าน แต่ละด้านมีคุณสมบัติไม่เหมือนกัน
ฉะนั้นการพิจารณาตัดสินใจว่าอะไรเป็นอะไรแน่นอนนั้นต้องใช้วิจารณ์ญาณหลาย ๆ
หลาย ๆ มุม ไม่ควรถือเอาแง่มุมเดียวเป็นข้อยุติ เพราะการพิจารณาแง่มุมเดียวก็ถูกเพียง
แง่มุมนั้นเท่านั้น แต่ไม่ถูกในแง่มุมอื่น ๆ ซึ่งมีอีกมาก จากหลักการนี้ ทำให้เราเห็นความดี
เด่นของปรัชญาเซน ว่าเป็น ปรัชญาใจกว้าง

หลักจริยศาสตร์ ของเซนเป็นนาสติกะ เพราะไม่ถือความศักดิ์สิทธิ์ของคัมภีร์
พระเวท และจัดเป็น อเทวนิยม (Atheism) เพราะไม่ถือว่ามีพระเจ้า แต่ถือกฎแห่ง
กรรมอย่างเคร่งครัดว่า สามารถผูกชีพรหรือวิญาณให้ติดอยู่ในโลกนี้ให้เวียนว่ายอยู่ในวัฏ
สงสาร เมื่อได้ปฏิบัติตามหลักจริยศาสตร์อย่างเคร่งครัด จะทำให้กรรมเก่าหมดไป กรรม
ใหม่ไม่เกิดขึ้น เมื่อนั้นชีพจะบริสุทธิ์หมดจนเหมือนสภาพเดิม คือทรงความเป็นอมตะ บริสุทธิ์
เที่ยงแท้ มีฤทธิ์อำนาจ และจะสถิตอยู่ ณ ภพอันบริสุทธิ์

รายละเอียดของปรัชญาเซน อาจแยกอธิบายเป็นหัวข้อใหญ่ ๆ 3 หัวข้อ คือ
ญาณวิทยา อภิปรัชญา และ จริยศาสตร์ ดังต่อไปนี้

¹ สุชีพ ปุณฺณานุกาภ, ศาสนาเปรียบเทียบ. (พระนคร : รวมสาส์น, 2511),
หน้า 37.

² อติศักดิ์ ทองบุญ, ปรัชญาอินเดีย, หน้า 36-48.

ญาณวิทยาของปรัชญาเซน

ลักษณะของความรู้ (nature of knowledge)

พวกเซนถือว่า ความรู้ (ญาณ) เป็นสารัตถะสำคัญของชีพ จะแยกความรู้ออกจากชีพไม่ได้ เพราะเมื่อแยกแล้ว ความเป็นชีพก็จะสลายไปทันทีเหมือนเส้นด้ายเป็นสารัตถะสำคัญของเสื้อผ้า ถ้าแยกเส้นด้ายแต่ละเส้นออกจากกัน ความเป็นผ้าก็สลายไปทันที ฉะนั้น จากคำอธิบายนี้หมายความว่า "ธาตุแท้ของชีพคือรู้" (เทียบกับมโนธาตุของพุทธ)

ด้วยเหตุนี้ พวกเซนจึงเชื่อต่อไปว่า ความรู้แจ้งแทงตลอด หรือสัพพัญญุตญาณ มีแฝงอยู่แล้วในทุก ๆ ชีพ เช่น ในชีพของปลุกชัน เปรียบเหมือนความร้อนแฝงที่แฝงอยู่ในวัตถุต่าง ๆ แม้ในน้ำก็ได้ เมื่อมีปัญหาว่าทำไมความรู้ดังกล่าวจึงไม่ปรากฏออกมา พวกเซนจะตอบว่า เพราะมีอุปสรรคกีดกันไว้ อุปสรรคคืออะไร คือกรรม สำหรับผู้ที่จัดอุปสรรคนี้ได้เด็ดขาด คือเป็นพระอรหันต์ หรือที่พวกเซนเรียกว่า พระจีนะ (ผู้ชนะกิเลส) แล้ว ความรู้ขั้นสัพพัญญุตญาณที่แฝงอยู่นี้ ก็จะปรากฏออกมาชัดเจนทันที

หน้าที่ของความรู้ (function of knowledge)

ตามทัศนะของเซนเชื่อว่า ความรู้มีหน้าที่ 2 อย่าง คือ 1. ทำหน้าที่เปิดเผยตัวเอง และ 2. เปิดเผยสิ่งภายนอก อุปมาเหมือนแสงอาทิตย์ ซึ่งสามารถส่องให้มองเห็นตัวเองและสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ใต้ร่มเงาของแสงอาทิตย์ได้ในขณะเดียวกัน ยกตัวอย่าง ในขณะที่ท่านเห็นตัวหนังสืออยู่นี้ ท่านรู้สิ่งทั้ง 2 พร้อม ๆ กัน คือรู้ว่าท่านเป็นผู้เห็นตัวหนังสือ และรู้ว่านั่นเป็นตัวหนังสือ นั่นคือ ความรู้ได้เปิดเผยให้รู้ตัวผู้รู้เองอย่างหนึ่ง กับสิ่งภายนอก คือตัวหนังสืออีกอย่างหนึ่ง

ชนิดของความรู้ (kind of knowledge)

พวกเซนแบ่งความรู้ออกเป็น 2 ชนิด คือ ความรู้ตรง (อปโรกษ) และ ความรู้ไม่ตรง (ปโรกษ) ความรู้ตรง คือความรู้ที่ไม่ผ่านสื่อกลาง ส่วนความรู้ไม่ตรง คือความรู้ที่ต้องผ่านสื่อกลางอย่างใดอย่างหนึ่ง

ความรู้ตรง มี 3 อย่างคือ

1. อวิชญาณ ได้แก่ความรู้ตรงขั้นต่ำของผู้ที่ทาลายอิทธิพลของกรรมบางส่วนลงได้ จึงมีอำนาจรับรู้อารมณ์ได้ตรงกว่าสามัญชน

2. มานพราษญาณ คือความหยั่งรู้วาระจิตใจของผู้อื่น ได้แก่ความรู้ของผู้ทำลายโทษะ พยาบาท เป็นต้น ซึ่งเป็นเครื่องปิดกั้นซึ่งลงได้จึงสามารถหยั่งรู้วาระจิตใจของผู้อื่นได้
ความรู้ตรง 2 อย่างนี้ เป็นความรู้ชั้นโลกีย์

3. เกวลัญญาณ คือความรู้แจ้งแทงตลอด ได้แก่ความรู้ของผู้ทำลายกรรมและกิเลส ซึ่งเป็นเครื่องปิดกั้นซึ่งลงได้โดยสิ้นเชิง จึงจัดเป็นความรู้ชั้นโลกุตระ

ความรู้ไม่ตรงมี 2 อย่างคือ

1. มติ ได้แก่ความรู้ที่เกิดจากประสาทสัมผัสทั้ง 5 คือ ตา หู จมูก ลิ้น และกาย ซึ่งปรัชญาสำนักอื่น ๆ เรียกว่า ความรู้ชั้นประจักษ์ (perception) นอกจากนี้มตียังหมายรวมไปถึง มโนภาพ ความจำ และอนุमान

ความรู้ชั้นประจักษ์นั้น ปรัชญาสำนักอื่น ๆ ถือว่าเป็นความรู้ตรงและเชื่อถือได้แน่ ๆ แต่เช่นไม่เห็นด้วย เพราะความรู้ชั้นนี้ต้องผ่านสื่อกลาง คือประสาทสัมผัส 5 อย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้าประสาทสัมผัสใดไม่มีประสิทธิภาพในการรับรู้ดีพอ ความรู้ที่ได้รับก็ไม่แน่นอน เช่น คนสายตาสั้น หรือหูหนวก ย่อมรับอารมณ์ทางตาหรือหูได้ไม่แน่นอน

2. ศรัติ คือความรู้ทางศรัท (testimony) ได้แก่ความรู้ที่เกิดจากคัมภีร์หรือคำบอกเล่าของผู้ที่เชื่อถือได้ เช่นหมายถึงคำสอนของพระชินะผู้เป็นศาสดาหรือตักขิณกรของเข่า ซึ่งสืบต่อกันมาตามลำดับจนถึงองค์ศาสดามหาเวีระ

ประมาณหรือแหล่งเกิดความรู้ (sources of knowledge)

ปรัชญาเช่นฮอมรับประมาณแห่งความรู้ 3 อย่าง คือ ประจักษ์ประมาณ อนุमानประมาณ และศัพทประมาณ ดังจะได้อธิบายโดยย่อต่อไปนี้

1. ประจักษ์ประมาณ คือแหล่งเกิดความรู้ชั้นประจักษ์ ได้แก่ประสาทสัมผัส 5 ได้แก่ จักขุ เป็นแหล่งเกิดการเห็น โสตะ เป็นแหล่งเกิดการได้ยิน ขานะ เป็นแหล่งเกิดการได้กลิ่น ชิวหา เป็นแหล่งเกิดการได้รส และ กายะ เป็นแหล่งเกิดการรู้สึกสัมผัส

2. อนุमानประมาณ คือแหล่งเกิดความรู้ชั้นอนุमान หรือความรู้ชั้นเหตุผล วิธีการอนุमानของเซนก็เหมือนกับของปรัชญาอินเดียสำนักอื่น ๆ คือการหาความรู้เกี่ยวกับสิ่งที่ไม่ประจักษ์จากสิ่งที่ประจักษ์ โดยอาศัยสิ่งที่ประจักษ์นั้นเป็นเหตุ และสิ่งประจักษ์ที่จะถือเป็นเหตุได้นั้น ต้องมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด และขาดจากกันไม่ได้กับสิ่งที่จะอนุमानถึง เช่น อนุमानจากควันไฟที่ประจักษ์ไปหาไฟที่ไม่ประจักษ์โดยอาศัยความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดระหว่างควันกับไฟ จนตั้งเป็นหลักสากลว่าที่ใดมีควันที่นั่นต้องมีไฟเสมอ (ขาดจากกันไม่ได้)

3. ศัพท์ประมาณ คือแหล่งความรู้ทางศัพท์ ได้แก่ คัมภีร์ คำสอน คำบอกเล่า ของผู้ที่ควรเชื่อถือได้ ดังกล่าวแล้วข้างต้น

ความรู้ขั้นมิติและศรัติ ทำนจัดเป็นความรู้ไม่ตรง เพราะต้องอาศัยสื่อกลาง คือ ประมาณอย่างใดอย่างหนึ่งดังกล่าวแล้ว กล่าวคือ ความรู้ขั้นมิติ อาศัยประจักษ์ประมาณและอนุमानประมาณ ส่วนความรู้ขั้นศรัติ อาศัยศัพท์ประมาณ

สยาทวาทะ (สยาทวาท) หรือหลักการพินิจัย (judgment)

สยาทวาทะ มีพื้นฐานมาจากทฤษฎีที่เกี่ยวกับความจริงซึ่งถือว่ามีธรรมชาติกำหนดไม่ได้

คำว่า สยาท มาจากชาติสันสกฤตว่า อสฺ ในอรรถว่า "เป็น" เป็นรูปศัพท์ที่มี อารมณ์แฝง มีความหมายว่า "บางที" ดังนั้นคำว่า "สยาทวาทะ" จึงอาจแปลเป็นภาษาอังกฤษว่า "The Doctrine of may be" หมายความว่า เราอาจจะมองจักรวาลได้ในแง่ต่าง ๆ และแต่ละแง่ที่เรามองนั้น ก็ได้รับข้อสรุปแตกต่างกัน (อเนกานุต) ธรรมชาติของสิ่งจะหรือความจริงแท้¹ ไม่มีทฤษฎีใดทฤษฎีเดียวที่เราจะเอามาแสดงมันได้อย่างสมบูรณ์

ปรัชญาเซน ได้ยกตัวอย่างเรื่องคนตาบอดคลำช้าง และได้รับข้อสรุปแตกต่างกันไปเกี่ยวกับรูปร่างช้าง ความจริงซึ่งคนตาบอดแต่ละคนได้รับเป็นเพียงส่วนหนึ่งของช้าง²

ปรัชญาเซน เชื่อว่าการพินิจัย หรือการตัดสินใจใด ๆ ของสามัญชนเป็นแต่เพียงสัมพัทธ์ (relative) แต่ไม่ถูกต้องสมบูรณ์ทีเดียว เพราะอารมณ์ของความรู้ (object of knowledge) ทั้งตรงและไม่ตรง ต่างก็มีลักษณะภาพมากมายนับไม่ถ้วน ลักษณะภาพนี้มีทั้งฝ่ายบวก (positive) คือที่มี และฝ่ายลบ (negative) คือไม่มี เช่น ดอกกุหลาบสีแดงหอม ฯลฯ สีแดงหอมเป็นลักษณะภาพฝ่ายบวก ส่วนลักษณะภาพฝ่ายลบของดอกกุหลาบ เช่น ไม่ดำ ไม่ขาว ไม่เหม็น ฯลฯ ผู้สำเร็จเกวลญาณเท่านั้นจึงจะรู้แจ้งลักษณะภาพได้ครบถ้วน สามัญชนรู้ได้แค่แง่มุมใดแง่มุมหนึ่งที่สามารถจะรู้ได้เท่านั้น เหมือนความรู้เรื่องช้างของคนตาบอดที่คลำช้าง คือผู้คลำถูกส่วนใดส่วนหนึ่งของช้าง ก็เข้าใจว่า ช้างมีลักษณะอย่างนั้น อย่างนี้จัดเป็นความรู้ครึ่ง ๆ กลาง ๆ ทำนเรียกความรู้ครึ่ง ๆ กลาง ๆ ทำนอง

¹อดิศักดิ์ ทองบุญ, ปรัชญาอินเดีย, หน้า 41-44.

นี้ว่า นิส การนิศัยของสามัญชนที่ท้ออยู่ในชีวิตประจำวันนั้น ก็ถูกเพียงนิศัยเดียวเฉพาะนิศัยที่ เขาหมายถึงเท่านั้น เช่น คนตาบอดที่คล่าตรงขาข้าง ก็นิศัยว่า "อ้อ ข้างเหมือนเสา" ซึ่งก็ถูกเฉพาะส่วนขาของข้างเท่านั้น แต่ส่วนอื่น ๆ ของข้างที่เขาไม่รู้ หรือไม่พูดถึง ก็ยังคงมีอีก และอาจมีลักษณะภาพขัดแย้งกับลักษณะภาพที่เขาคล่าถึงก็ได้ ฉะนั้น พวกเซนจึงสอนว่า อย่าใช้หลักนิศัยอย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียวแล้วสรุปเอาว่า เป็นอย่างนั้นเป็น อย่างนี้อย่างเด็ดขาดแน่นอน แต่ควรใช้ว่า บางที หรือ อาจจะ คือสิ่งนั้นบางทีเป็นอย่างนั้น ได้แก่เป็นอย่างนั้นในขณะนั้นหรือสิ่งแวดล้อมอย่างนั้น แต่ในสมัยอื่นหรือในสิ่งแวดล้อมอย่างอื่น บางทีอาจเป็นอย่างอื่นก็ได้ เพราะที่นิศัยนั้นเป็นเพียงนิศัยเดียวเท่านั้น

ปรัชญาเซนกล่าวว่า การที่เราได้ถึงกันในชีวิตประจำวันก็ดี ที่สำนักปรัชญา ต่าง ๆ มีความเห็นขัดแย้งกันก็ดี ก็เพราะเข้าใจว่า การนิศัยของตนถูกต้องสมบูรณ์แล้ว คนอื่นผิดหมดทั้งนั้น ซึ่งความจริง เขาเองก็ถูกเพียงนิศัยเดียวเท่านั้น

หลักการนิศัย (ลักษณะความเป็นจริง) ของเซนมี 7 อย่าง เรียกว่า สิปค- กังคินิส (สูตร มืด 7) หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สหาวาท คือ¹⁾

1. สุขาคฺ อสุคฺ = อาจเป็นไปได้ ขอลกตัวอย่างเรื่องหม้อ คือหม้อนี้อาจเป็นสี แดง การนิศัยแบบนี้เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปทั้งในปรัชญาตะวันออกและตะวันตก เรียกว่า แบบบอกเล่า คือพรรณนาสิ่งที่มีหรือลักษณะภาพที่มีอยู่ในทรัพย์ เช่น สีแดงมีอยู่ที่หม้อ

2. สุขาคฺ นาสฺคฺ = อาจเป็นไปได้ เช่น หม้อนี้อาจไม่เป็นสีแดง คืออาจจะ เป็นสีดำก็ได้ เพราะเคยใช้หูช้าวเป็นต้นมาแล้ว การนิศัยแบบนี้เป็นแบบปฏิเสธ ซึ่งนัก ปรัชญาทั่วไปยอมรับ เป็นแบบที่พรรณนาลักษณะภาพฝาสลบ คือที่ไม่มีอยู่ในทรัพย์ เช่น สีแดง ไม่มีอยู่ที่หม้อ

การนิศัยของปรัชญาอื่น ๆ มี 2 แบบนี้เท่านั้น แต่ของเซนมีอีก 5 แบบ คือ.-

3. สุขาคฺ อสุคฺ จ นาสฺคฺ จ = อาจเป็นไปได้ และอาจเป็นไปไม่ได้ เช่น หม้อ นี้ อาจเป็นสีแดงและอาจไม่เป็นสีแดงก็ได้ อธิบายว่าหม้อใบเดียวกัน ตอนต้นอาจมีสีแดง แต่ เมื่อใช้ไป ๆ อาจจะกลายเป็นสีดำไป แต่เนื่องจากมันเคยมีสีแดงมาก่อน จะว่าไม่ใช่แดง เสียเลยก็ไม่ถูกต้องนัก จะต้องกล่าวรวม ๆ กันไปว่า สีแดงก็ใช่ สีไม่แดงก็ใช่

4. สุขาคฺ อวคฺคฺพมฺ = ไม่อาจพรรณนาได้ เช่น หม้อนี้มีสีพรรณนาไม่ได้ การ นิศัยแบบนี้เป็นแบบปฏิเสธโดยสิ้นเชิง คือ ปฏิเสธว่าจะว่ามีหรือไม่มีก็ได้ทั้งนั้น เช่น

วิจิตร เกลวิศิษฐ์, ปรัชญาอินเดียสังเขป, หน้า 107.

ตัวอย่างที่ว่าหม้อน้ำมีสีพรรณนาไม่ได้ หมายความว่า จะมีสีแดงจริง ๆ ก็เอาแน่ไม่ได้ หรือจะว่าไม่ใช่สีแดงจริง ๆ ก็เอาแน่ไม่ได้อีก ตามเหตุผลที่อธิบายไว้ในข้อ 3 เพราะฉะนั้นถ้าจะพูดกันให้แน่ ๆ ก็ต้องว่า พูดไม่ได้ หรือ พรรณนาไม่ได้ เป็นถูกต้องที่สุด

5. สุธาตุ อสุติ จ อวุกตพุมฺ จ = อาจเป็นไปได้ และ อาจพรรณนาไม่ได้ เช่น หม้อน้ำอาจเป็นสีแดงและอาจพรรณนาไม่ได้ อธิบายว่า หม้อน้ำในบางสมัยอาจเป็นสีแดง แต่ต่อมาในบางสมัย อาจพรรณนาไม่ได้ว่าเป็นสีแดง

6. สุธาตุ นาสฺติ จ อวุกตพุมฺ จ = อาจเป็นไปได้ และอาจพรรณนาไม่ได้ เช่น หม้อน้ำอาจไม่ใช่สีแดง และอาจพรรณนาไม่ได้ว่า ไม่ใช่สีแดง อธิบายว่า หม้อน้ำเดียวกันนี้ บางทีสีแดง บางทีไม่ใช่สีแดง ไม่นั่นเอง จึงพูดให้แน่ ๆ ว่า อาจพรรณนาไม่ได้

7. สุธาตุ อสุติ จ นาสฺติ จ อวุกตพุมฺ จ = อาจเป็นไปได้ อาจเป็นไปได้ และอาจพรรณนาไม่ได้ ตัวอย่าง เช่น บางทีจะพูดว่า หม้อน้ำนี้สีแดงก็ถูก บางทีจะพูดว่าไม่ใช่สีแดงก็ถูก และบางทีพูดไม่ได้เลยว่าสีแดง หรือไม่ใช่สีแดง การวินิจฉัยแบบนี้แสดงให้เห็นทัศนะกว้าง ๆ ของเซน ที่ยอมรับทุกแง่ทุกมุมว่า อาจเป็นไปได้ และอาจเป็นไปได้ ทั้งนี้ต้องขึ้นอยู่กับสิ่งแวดล้อมประกอบในการตัดสินใจ

หลัก สิปตังคีย์ นี้ อาจสรุปเป็น 7 ชั้น เพื่อให้จำได้ง่ายขึ้น ดังนี้

- (1) บางที, เป็น (สุธาตุ อสุติ)
- (2) บางที, ไม่เป็น (สุธาตุ นาสฺติ)
- (3) บางที, เป็นและไม่เป็น (สุธาตุ อสุติ นาสฺติ)
- (4) บางที, เป็นสิ่งไม่อาจพรรณนา ได้ (สุธาตุ อวุกตพุมฺ)
- (5) บางที, เป็นและเป็นสิ่งที่ไม่อาจพรรณนาได้ (สุธาตุ อสุติ จ อวุกตพุมฺ)
- (6) บางที, ไม่เป็นและเป็นสิ่งที่ไม่อาจพรรณนาได้ (สุธาตุ นาสฺติ จ อวุกตพุมฺ)
- (7) บางที, เป็น, ไม่เป็นและเป็นสิ่งที่ไม่อาจพรรณนาได้ (สุธาตุ อสุติ จ นาสฺติ น อวุกตพุมฺ)

หลักสหชาตาท หรือหลักการวินิจฉัยนี้ ถ้ามองเห็น ๆ จะเห็นว่า เป็นการโหลเลไม่แน่นอน คือจะเอาอย่างใดนั้นก็ไม่ได้ จึงเรียกหลักการนี้ว่า อมราวินิษยปะ แปลว่า ชัดสายไปมาเหมือนปลาไหล แต่ถ้ามองเห็นซึ่ง จะเห็นว่า เป็นหลักการที่กว้าง ๆ ไม่ผูกมัดตัวเองไว้กับความเชื่ออย่างใด ๆ เพียงด้านเดียว จึงเรียกกันว่า เป็นปรัชญาใจกว้าง คือ ยอมรับความจริงหลายด้าน ซึ่งถือว่าเด่นที่สุด

อภิปรายญาของปรัชญาเซน

อภิปรายญาของเซน ยอมรับความมีอยู่จริงของส่วนประกอบของโลก 2 อย่างคือ ชีวะ (ชีพ) และอชีวะ (อชีพ) ชีวะหรือชีพ ได้แก่ วิญญาณ หรือสิ่งที่มีชีวิตจิตใจ ส่วนอชีวะหรืออชีพ ได้แก่ สิ่งที่ไม่มีชีวิตจิตใจ

ความคิดเรื่องชีวะของเซนก็ตรงกับความคิดเรื่องธาตุมันหรือปุรุษของสำนักปรัชญาอื่น ๆ ของอินเดีย คำว่าชีวะตามนัยของคำในแง่ปริทัศน์ศาสตร์ คือ "สิ่งมีชีวิตหรือสิ่งที่มีวิญญาณครอง" ชีวะนี้มีจำนวนไม่จำกัด ชีวะทั้งหมดเหมือนกันและเป็นนิรันดร์อยู่ในระดับโลกก็ใช่ ชีวะถูกแบ่งออกเป็นชนิดต่าง ๆ เช่น ชีวะที่มีประสาทสัมผัสเดียว มีสองสัมผัส เป็นต้น ปรัชญาเซนเชื่อว่าชีวะมีอยู่ ชีวะเป็นตัวกระทำและถูกกระทำด้วย ธรรมชาติที่สมบูรณ์ของชีวะคือความสมบูรณ์ และมีปัญญา ไม่จำกัด มีสันติไม่จำกัด มีศรัทธาไม่จำกัดและมีพลังไม่จำกัด¹⁾

ชีวะในสภาพดั้งเดิมนั้นบริสุทธิ์ ความคิดต้องเกิดขึ้นเนื่องจากการมาผูกพันกับอชีวะนี้ ชีวะต้องมามีมุมมองและสูญเสียความบริสุทธิ์ดั้งเดิมไปก็ด้วยอนุภาคของกรรม ตามทรรศนะของเซนนั้นกรรม คือ วัตถุ (บุคคล) มีลักษณะเป็นอนุภาคหรืออนุซึ่งละเอียดมาก

สาเหตุที่ทำให้ชีวะบริสุทธิ์ต้องมาติดข้องด้วยอนุภาคของกรรมคือ อวิชชา ซึ่งหมายถึง ความไม่รู้จริงในธรรมชาติของชีวะ ทำให้เกิดกิเลสซึ่งเรียกว่า กษายะ กษายะ มี 4 อย่าง คือ โลกยะ (ความโลภหรือความอยากได้) โกรธะ (ความโกรธ) มานะ (ความถือตัว) และมายา (ความหลง) กษายะนี้เองที่เป็นตัวดึงดูดอนุภาคของกรรมให้เข้าไปแทรกซึมติดอยู่กับชีวะ ทำให้ชีวะต้องมีสภาพติดข้อง ซึ่งเรียกว่า พันธะสภาพของชีวะในลักษณะนี้จะต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏเป็นสภาพแห่งความทุกข์ ดังนั้นจุดหมายสูงสุดในชีวิตจึงมิใช่เพียงเพื่อการกระทำดี เพราะการกระทำดีก็ถึงส่งผลให้เกิดอนุภาคของกรรมดี ซึ่งทำให้เกิดสภาพที่มีความสุขทางโลก แต่ก็มิใช่ความสุขที่แท้จริง เพราะชีวะยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกและอาจพลั้งพลาดไปสร้างกรรมชั่วได้อีก วิถีทางที่ถูกต้องก็คือการให้ชีวะได้กลับไปมีสภาพสมบูรณ์และบริสุทธิ์ดั้งเดิม ซึ่งหมายถึงการแยกชีวะออกจากอนุภาคของกรรมให้ได้อย่างเด็ดขาด เมื่อชีวะเป็นอิสระอย่างเด็ดขาดเช่นนี้แล้ว ชีวะก็ได้บรรลุถึงความหลุดพ้นหรือโมกษะอันเป็นจุดหมายอันประเสริฐและสูงสุดของชีวิต

¹⁾ วิจิตร เกิดวิศิษฐ์, ปรัชญาอินเดียสังเขป, หน้า 102-103.

วิถีทางที่จะปฏิบัติให้เข้าถึงความหลุดพ้นนั้น จะต้องเริ่มจากการมีศรัทธาชอบ (สัมมัคฺคทรรคฺชนะ) ต้องมีความรู้ชอบ (สัมมัคฺคญาณ) และความประพฤติชอบ (สัมมัคฺคจาวิตฺร) พร้อมกันไป ทั้งหมดนี้รวมเรียกว่ารัตนตรัยของเซ็น ขึ้นต่อจากนี้ผู้ปฏิบัติต้องขจัดอนุภาคของกรรมให้หมดสิ้นจากชีวะ ด้วยวิธีการปิดกั้นอนุภาคของกรรมใหม่ภายนอกมิให้หลังไหลแทรกซึมเข้าสู่ชีวะ การประพฤติปฏิบัติตนให้อยู่ในกฎข้อบังคับที่สำคัญของศาสนาอย่างเคร่งครัดมี การรักษาวพรตซึ่งประกอบด้วยพรตสำคัญ 5 ประการคือ อหิงสา (การไม่เบียดเบียน) สัตยะ (การพูดความจริง) อัสเตยะ (การไม่ขโมยหรือหยิบสิ่งของที่เจ้าของมิได้ออกปากอนุญาต) พรหมจรรย์ (การรักษาวพรตจรรยา) และปริศฺระ (การไม่ติดข้องในสิ่งทั้งปวง) และพรตรอง 7 ประการคือ คณฺพรต 3 และศิกฺษาพรต 4 พรตทั้งหมดนี้เป็นข้อปฏิบัติเพื่อรักษาและสนับสนุนมหาพรต 5 ประการ การรักษาวพรตดังกล่าวแม้จะสามารถปิดกั้นมิให้อนุภาคของกรรมใหม่หลังไหลเข้าไปแทรกซึมติดอยู่กับชีวะได้ แต่ก็ไม่สามารถทำลายอนุภาคของกรรมเก่าให้หมดไปโดยเร็วได้ ดังนั้นจึงต้องมีการทำลายกรรมเก่าให้หมดสิ้นไปด้วยการบำเพ็ญตบะ

เมื่อชีวะสามารถทำลายอนุภาคของกรรมเก่าได้หมดแล้ว ชีวะก็จะหลุดพ้นจากอนุภาคของกรรม และหลุดพ้นจากการผูกพันกับวัตถุทั้งปวงกลับไปสู่สภาพบริสุทธิ์ดั้งเดิมอีก ในสภาพนี้เองที่เรียกว่า โมกฺษะ ผู้ที่บรรลุโมกฺษะแล้วจะเป็นผู้ที่มีการพัฒนาการทางจิตใจถึงขั้นสูงสุดคือ ขั้นที่ 14 ซึ่งเรียกว่า อโยคฺเกวลี-คณฺสถาน ซึ่งเมื่อตายแล้วชีวะที่บรรลุโมกฺษะนี้จะลอยขึ้นสู่เบื้องสูง และไปพำนักอยู่ที่สุภยศิลาซึ่งเป็นที่สุดของโลกอากาศ ชีวะในสภาพดั้งเดิมนั้นจะสามารถรู้แจ้งถึงพลังเดิมอันมีอยู่ภายในตน และได้บรรลุถึงความสมบูรณ์ 4 ประการคือ มีความเห็นอันหาที่สุดมิได้ มีอำนาจอันหาที่สุดมิได้ มีความสุขอันหาที่สุดมิได้ ชีวะนี้จะดำรงอยู่ชั่วนิรันดร์ ไม่มีการเสื่อมสลาย⁽¹⁾

ชีพหรือชีวะ แบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ

1. มุกตชีพ ได้แก่วิญญาณที่บริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสทั้งหลายแล้ว
2. พักขชีพ ได้แก่วิญญาณที่ยังต้องเวียนว่ายในวัฏสงสารด้วยอำนาจแห่งกรรม ซึ่ง

¹ พัชราภรณ์ คชสังขสิทธิ์, "ทรรคชะเรื่องการคิดข้องและความหลุดพ้นในปรัชญาเซ็น" (วิทยานิพนธ์, บทคัดย่อ) จดหมายข่าววิทยานิพนธ์ ปีที่ 2 ฉบับที่ 3 เมษายน 2527 หน้า 4-5.

ผูกพันให้พืชต้องมาสัมพันธ์กับวัตถุหรือร่างกายเรื้อย ๆ ไปจนกว่าจะหมดกรรม จึงจะกลายเป็นมุกตพืชอันเป็นสภาพเดิมของพืชทุกพืช

พืชพืชแบ่งออกเป็น 2 ชนิดคือ

1. ชนิดที่เคลื่อนที่ได้
2. ชนิดที่เคลื่อนที่ไม่ได้

พืชพืชชนิดเคลื่อนที่ได้ มีร่างกายเป็นที่อาศัย ซึ่งประกอบด้วยอินทรีย์ 2 บ้าง 3 บ้าง 4 บ้าง 5 บ้าง แล้วแต่ชั้นความเจริญของพืชพืชนั้น ๆ

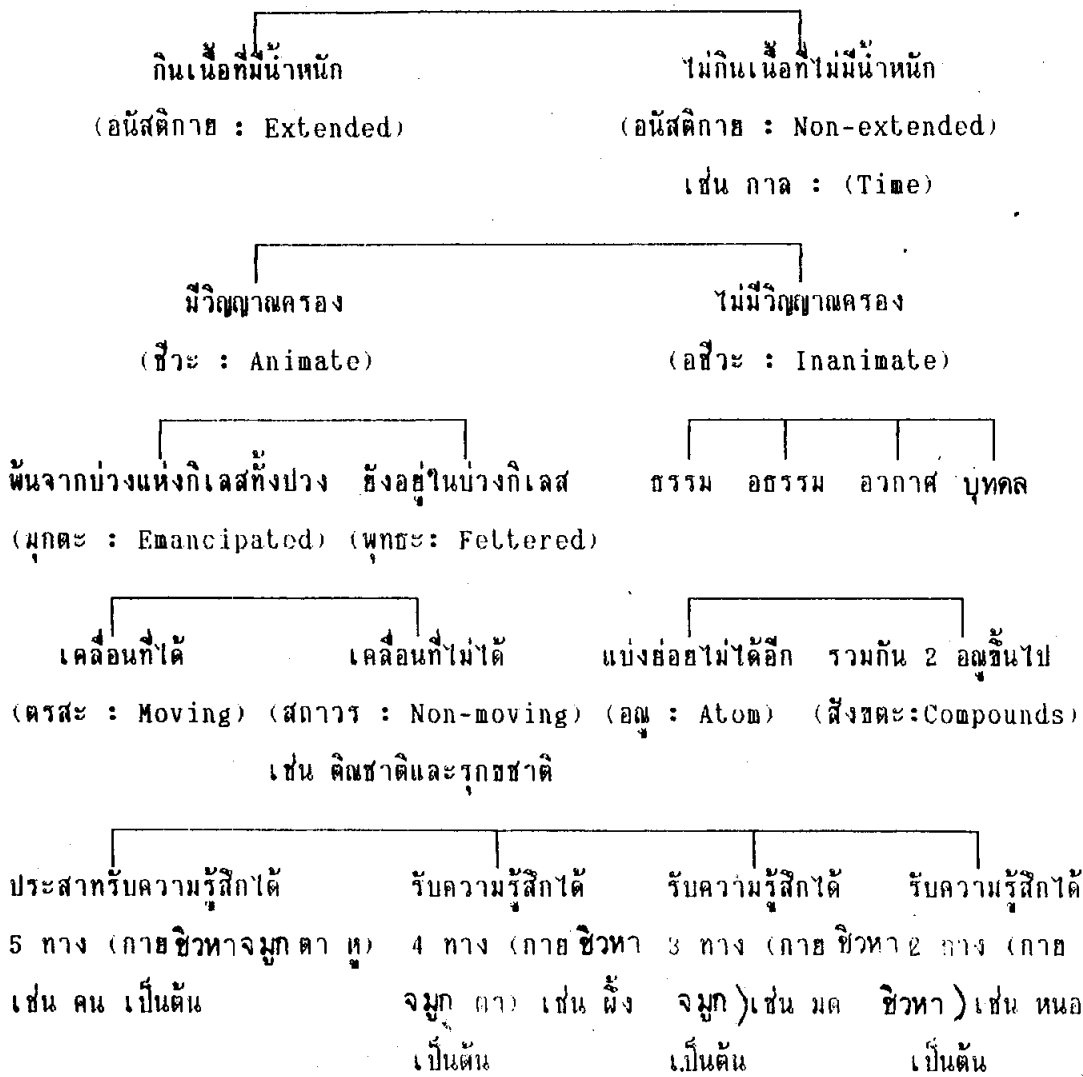
1. พืชพืชที่มีอินทรีย์ 2 คือ มีกาอินทรีย์ กับ ชิวหินทรีย์ เช่น พวกหนอน
2. พืชพืชที่มีอินทรีย์ 3 คือ กายินทรีย์ ชิวหินทรีย์ และขานินทรีย์ เช่น พวกมด
3. พืชพืชที่มีอินทรีย์ 4 คือ กายินทรีย์ ชิวหินทรีย์ ขานินทรีย์ และจักขุนทรีย์ เช่น พวกผึ้ง

4. พืชพืชที่มีอินทรีย์ 5 คือ กายินทรีย์ ชิวหินทรีย์ ขานินทรีย์ และจักขุนทรีย์ และโสตินทรีย์ เช่น มนุษย์ นก และสัตว์สี่เท้าทั้งหลาย

พืชพืชชนิดที่เคลื่อนที่ไม่ได้ ได้แก่ พืชชั้นต่ำ มีอยู่ในรูปที่เกิดจาก ดิน น้ำ ไฟ ลม เช่น ต้นไม้ ซึ่งมีอินทรีย์เดียว คือ กายินทรีย์

ทรัพย์เหล่านี้ถ้าจะเขียนเป็นแผนผังก็จะไดดังนี้^(๑)

ทรัพย์ (ทราว Substance)

ข้อพิสูจน์ว่า ชีพมีอยู่จริง ๗

1. ข้อพิสูจน์ทางประจักษ์ประมาณ นักปราชญ์เช่นกล่าวว่า การมีอยู่ของชีพสามารถพิสูจน์ได้ทางประสบการณ์ตรง หรือทางประจักษ์ประมาณที่ขัดแย้งไม่ได้ เช่น ขณะ

^๑พิน ดอกบัว, ปรัชญาลีนเดอ, หน้า 13.

พูดว่า "ข้าพเจ้ารู้สึกเป็นสุขหรือเป็นทุกข์" หรือเมื่อเราได้พบสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เรารู้ว่า เราได้พบเห็นสิ่งนั้นจริง ๆ การรู้สึกนี้แหละเป็นข้อพิสูจน์ว่า มีชีพอยู่ในตัวเราจริง ๆ เพราะความรู้สึกดังกล่าวเป็นลักษณะภาพของชีพ

2. ข้อพิสูจน์ทางอนุมาน นักปราชญ์เช่นสามารถพิสูจน์ความมีอยู่ของชีพได้อีกทางหนึ่ง คือทางอนุมานว่า "ร่างกายของเราเคลื่อนไหวไปมาได้" ถ้าไม่จึงเคลื่อนไหวได้ ร่างกายเป็นเพียงวัตถุจะเคลื่อนไหวเองไม่ได้ จำต้องมีสิ่งหนึ่งที่ทำให้ร่างกายเคลื่อนไหวได้ สิ่งนั้นไม่ใช่วัตถุหรือรูป ไม่ใช่สิ่งที่เกิดจากร่างกาย เพราะร่างกายจะเคลื่อนไหวหรือไม่ ความสำคัญไม่ได้อยู่ที่ร่างกาย แต่อยู่ที่สิ่งนี้ เมื่อสิ่งนี้ไม่ต้องการเคลื่อนไหว ร่างกายก็อยู่กับที่ เช่น ในขณะที่เรานอนหลับ ตามที่กล่าวมานี้ เป็นเครื่องพิสูจน์ให้เห็นว่า นอกจากร่างกายแล้ว ยังมีสิ่งหนึ่งที่สำคัญต่อร่างกาย สิ่งนั้นคือ ชีพหรือวิญญาณนั่นเอง ฉะนั้นแม้เราไม่อาจรู้หรือเห็นชีพทางประจักษ์ประมาธ เรารู้ได้โดยอนุมานว่า มีชีพอยู่จริง ๆ ดังกล่าว

ข้อพิสูจน์ทางอนุมานอีกอย่างหนึ่งที่อนุมานว่า มีชีพอยู่ในร่างกายจริง คือ ข้อพิสูจน์จากเหตุผลที่ว่า "ร่างกายนี้มีผู้สร้าง" ตัวผู้สร้างร่างกาย เราอาจเรียกชื่อได้ต่าง ๆ ตามภาษาและความเชื่อ แต่มีข้อเท็จจริงอยู่อย่างหนึ่ง ลำพังวัตถุธาตุทั้ง 4 ซึ่งไม่มีชีวิตจิตใจ ไม่มีสติปัญญานั้น จะไม่สามารถรวมตัวกันเองจนเป็นรูปร่างอย่างที่ปรากฏนี้ได้เลย ฉะนั้น เราอาจพบสัตว์ บุคคล เกิดจากสิ่งต่าง ๆ ได้ เพราะวัตถุธาตุทั้งหลายรวมตัวกันเข้าเอง แต่ตามความเป็นจริงแล้ว วัตถุธาตุทั้ง 4 รวมกันเองไม่ได้ ต้องมีสิ่งหนึ่งเป็นตัวการ และสิ่งนั้นต้องมีชีวิต มีสติปัญญา ซึ่งต่างกับวัตถุธาตุ สิ่งนั้นแหละคือ ชีพ หรือ ชีวะ

อชีวะ (อชีพ)

อชีวะ คือสิ่งที่ไม่มีชีวิต ไม่มีวิญญาณครอง และไม่มีความรู้สึก หรือศัพท์ทางปรัชญาอินเดีย เรียกว่า วัตถุทริพส์ (material substance) มีอยู่ 5 ชนิด คือ

1. บุคคล (วัตถุ)
2. อากาศ
3. กาล
4. ธรรม
5. อธรรม

ชนิดที่ 1 2 4 และ 5 เรียกว่า อัสติกาช คือ มีรูปร่าง หรือกินเนื้อที่ มีน้ำหนัก ส่วนชนิดที่ 3 เรียก นาสติกาช คือ ไม่กินเนื้อที่ ไม่มีน้ำหนัก แต่ละชนิด ท่านอธิบายไว้ดังนี้

1. บุคคล ได้แก่วัตถุ (matter) คำว่า บุคคล แปลว่าสิ่งที่อาจจะรวมเข้าและ แยกออกจากกันได้ (ปฐมนิติ จ คลนติ จ) อธิบายว่า วัตถุต่าง ๆ สามารถรวมกันเข้าเป็น วัตถุใหญ่ได้ และสามารถแยกออกจากกันให้เหลือแค่อนุภาคเล็ก ๆ ได้ อนุภาคที่เล็กที่สุด เรียกว่า ปริมาณ (atom) ปริมาณที่รวมกันเข้าเป็นรูปผสมเรียกว่า สิ่งขมาณะ หรือ ชั้นร ว่างภายในของเราและวัตถุธรรมชาติต่างก็เป็นรูปผสมของปริมาณ ซึ่งมี 4 อย่าง คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม

บุคคลมีลักษณะภาพ 4 อย่าง คือ ผัสสะ รส สี และกลิ่น ลักษณะภาพทั้ง 4 นี้ มี ประจำอยู่ในปริมาณต่าง ๆ ปริมาณอินเดียสำนักอื่น ๆ เห็นว่าสิ่งก็เป็นคุณลักษณะอย่าง หนึ่งของบุคคลหรือวัตถุ แต่เช่นไม่เห็นด้วย เช่นอธิบายว่าสิ่งมีอยู่คู่กับแสง แต่เกิดขึ้นที หลัง เช่นเดียวกับความร้อน ความมืด ความงาม ความแสบ ความประณีต ความหยาบ ฯลฯ ความมีอยู่ของวัตถุนี้พิสูจน์ได้ทางประจักษประมาณ

2. อากาศ หรือ เทสะ (space) มี 2 อย่าง คือ โลกอากาศ ได้แก่ที่ที่เป็นที่อยู่ ของสรรพสัตว์ในโลกนี้ รวมทั้งอชีพที่เป็นพวกอัสติกาช (มีร่างกายหรือมีรูป) ทั้งหมด เช่น ธรรมและอธรรมที่จะกล่าวต่อไปด้วย และ อโลกอากาศ ได้แก่ที่ว่างจากสิ่งทั้งหลายดังกล่าว ที่อยู่นอกโลกขึ้นไป ซึ่งนักวิทยาศาสตร์เรียกว่า อวกาศ

การมีอยู่ของอากาศหรือเทสะ พิสูจน์ได้ทางอนุมานประมาณเท่านั้น ภูมิไม่ได้ ทางประจักษประมาณ คือ อนุมานด้วยเหตุผลว่า ธรรมดาสิ่งที่ เป็นอัสติกาช คือที่กินเนื้อที่มี น้ำหนักทั้งหลาย ต้องอาศัยที่อยู่ มิฉะนั้น มันจะอยู่ไม่ได้ เนื้อที่มันอาศัยอยู่ก็คือ โลกอากาศ เพราะฉะนั้น เมื่อมีสิ่งที่ เป็นอัสติกาช เช่น วัตถุ ก็ย่อมรู้ได้ทันทีว่า มีอากาศอยู่ด้วย •

3. กาล (time) คือ อัตรฐานที่บอกถึงการสืบต่อ การเปลี่ยนแปลง การเคลื่อน ไป ความใหม่ ความเก่า เป็นต้น ของสิ่งทั้งหลาย ความมีอยู่ของกาล เราอาจพิสูจน์ได้ ทางอนุมานประมาณ เช่นเดียวกับความมีอยู่ของอากาศ กล่าวคือ เมื่อมีการสืบต่อ การ เปลี่ยนแปลง การเคลื่อนไป หรือความใหม่ ความเก่า ฯลฯ ของสิ่งทั้งหลาย เรารู้ได้ ทันทีว่า มีกาลอยู่ด้วย

นักปราชญ์เช่นได้แบ่งกาลออกเป็น 2 ชนิด คือ กาลนัต และ กาลสมมติ กาล นัตได้แก่อัตรฐาน คือภาวะที่ตั้งอยู่ในขณะที่สิ่งทั้งหลายสืบต่อกันไป เปลี่ยนแปลงไป เคลื่อน

ไป หรือมีมาใหม่ มีการเก่าแก่คร่ำคร่าไป กาลทั้งนี้ไม่มีเบื้องต้น และไม่มีที่สุด ไม่กินเนื้อที่ ไม่มีน้ำหนัก แต่แพร่กระจายอยู่ทั่วไป กำหนดไม่ได้ จึงเรียกว่า นาสติกาช ส่วนกาลสมมติ ได้แก่กาลเวลาที่กำหนดขึ้นเป็นวินาที นาที ชั่วโมง วัน เดือน ปี สมัย โดยถือเอาการเปลี่ยนแปลงของสิ่งทั้งหลายเป็นเครื่องกำหนด

4. ชกรรม (motion) คือการเคลื่อนไหว หรืออาการที่ไม่หยุดอยู่กับที่ของสิ่งทั้งหลาย (ไม่ใช่ศีลธรรม หรือคำสอนที่ใช้กันทั่วไป) ความมีอยู่ของชกรรม พิสูจน์ได้ทางอนุมาน คืออนุมานเอาจากอาการเคลื่อนไหวของสิ่งทั้งหลายว่าที่ใดมีการเคลื่อนไหวของสิ่งทั้งหลาย ที่นั้นย่อมมีชกรรม

5. อชกรรม (rest) คือสภาพที่ไม่เคลื่อนไหว หรืออาการที่หยุดอยู่กับที่ของสิ่งทั้งหลาย ตรงกันข้ามกับชกรรม ความมีอยู่ของอชกรรม พิสูจน์ได้ทางอนุมานประมาณ

นักปรัชญาเช่นอริบยาโดยอุปมาโวหารไว้ว่า อาการเคลื่อนไหวของปลาในน้ำเป็นความสามารถเฉพาะตัวของปลา แต่สภาพที่ช่วยให้สมรรถภาพในการเคลื่อนไหวของปลาเป็นไปได้ ท่านว่า นี้แหละคือชกรรม อนึ่ง อาการหยุดได้ของปลาก็เป็นสมรรถภาพเฉพาะตัวของปลาอีกอย่างหนึ่ง แต่สภาพที่ช่วยให้สมรรถภาพนั้นเป็นไปได้ ท่านเรียกว่า อชกรรม

จริยศาสตร์ของปรัชญาเซน¹

เซนถือว่า จริยศาสตร์เป็นหลักการที่สำคัญที่สุด หลักอภิปรัชญาที่ดี หลักญาณวิทยาที่ดี เป็นเพียงส่วนช่วยเพื่อก้าวไปสู่สัมมาปฏิบัติตามหลักจริยศาสตร์นั่นเอง เราได้ทราบแล้วว่า ญาณวิทยาช่วยให้เราทราบถึงวิธีการที่ได้ได้มาซึ่งความรู้ และการใช้ความรู้ ส่วนอภิปรัชญาบอกให้เราทราบถึงความแท้จริงซึ่งจะรู้ได้ด้วยความรู้ชั้นต่าง ๆ ดังกล่าวแล้วในญาณวิทยา สรุปความว่า เราหาความรู้เพื่อใช้เป็นเครื่องมือค้นหาคำความจริง ฉะนั้นหลักญาณวิทยาและหลักอภิปรัชญาจึงเป็นเพียงหลักปริยัติหรือทฤษฎี ส่วนหลักจริยศาสตร์ที่จะกล่าวต่อไปนี้เป็นหลักปฏิบัติ

วัตถุประสงค์สำคัญของจริยศาสตร์เซน คือ โมกษะ ได้แก่การพ้นทุกข์ตรงกับ วิมุตติของพุทธศาสนา โมกษะของเซนหมายถึง การที่ชี้พหลุดพ้นจากพันธนาการ (bondage) อย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งหมายถึงการที่ชี้พบรรลุถึงความสมบูรณ์

¹ อลิสต์ คองบูญ, ปรัชญาจีนเต๋อ, หน้า 49-54.

พันธนาการของชีพ

คำว่า พันธนาการ ในปรัชญาอินเดียทั่วไป หมายถึงการที่จิตหรือวิญญาณถูกผูกพันให้ต้องเวียนว่ายอยู่ในวัฏสงสาร เสวยสุขบ้างทุกข์บ้างตามแต่อำนาจแห่งกรรม ความหมายของพันธนาการมีการตีความไปต่าง ๆ นานา ตามความคิดเห็นของสำนักปรัชญาทั้งหลาย สำหรับปรัชญาเซนเห็นว่า ผู้เสวยสุข ทุกข์ ได้แก่ชีพ คือ สภาพที่มีชีวิต จัดเป็นทรัพย์สินที่มีชีวิต ชีพนี้มีความสมบูรณ์อยู่ภายในแล้ว คือ มีอนันตศักดิ์ อนันตญาณ และอนันตสุข แผงอยู่ในชีพทุกชีพแล้ว แต่จะปรากฏออกมามากหรือน้อย ขึ้นอยู่กับความสามารถของเราผู้เป็นพันธนาการทั้งหลายที่จะขจัดหรือปลดปล่อยพันธนาการของชีพที่ห่อหุ้มปิดกั้นความสมบูรณ์ดังกล่าวไว้ ชีพที่สามารถขจัดเครื่องปิดกั้นหรือพันธนาการได้ ก็จะถึงความสมบูรณ์ นั่นคือความสมบูรณ์ดังกล่าวนั้นปรากฏเด่นชัดออกทั้งหมด เหมือนดวงอาทิตย์ที่หลุดพ้นจากเมฆหมอก ส่องโลกให้สว่างไสวฉะนั้น

มีปัญหาว่า เครื่องปิดกั้นความสมบูรณ์ของชีพนี้คืออะไร เข้ามาปิดกั้นชีพได้อย่างไรตามที่คณะของเซน เครื่องปิดกั้นความสมบูรณ์ของชีพได้แก่ อารมณ์ของกรรม เข้าไปห่อหุ้มชีพและตกแต่งชีพให้มีลักษณะต่าง ๆ ไปตามอำนาจของกรรมนั้น ๆ กล่าวสั้น ๆ ก็คือ ร่างกายของเราเป็นส่วนหนึ่งของผลกรรมในอดีต ร่างกายนี้เกิดขึ้นเพราะกรรม และร่างกายนี้เองจำกัดขอบเขตของชีพให้อยู่ในวงแคบ ดังที่กล่าวกันว่า "หนังห่อหุ้มวิญญาณ" ชีพที่อยู่ในขอบเขตอันจำกัดของร่างกาย จึงมีวงจำกัด มีอำนาจจำกัด และทำให้จำกัดความสมบูรณ์ลงทุกอย่างด้วย คือ อนันตญาณ อนันตศักดิ์ และอนันตสุขถูกจำกัด และเมื่ออนันตญาณหรือความสมบูรณ์ทางญาณ ที่แผงอยู่ในชีพมาแต่เดิมถูกจำกัด ชีพจึงมีความหลงผิด (อวิชชา) ว่าร่างกายนี้ คือชีพ ครอบงำที่มีความหลงผิดพันธนาการของชีพก็ย่อมมีอยู่เรื่อย ๆ ไป และด้วยอำนาจของความหลงผิดนี้ ชีพจึงติดรูปร่าง ยึดถือรูปร่างเป็นสำคัญ ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดการเวียนว่ายในวัฏสงสาร สิ่งที่เป็นเสมือนขางเหนียวทำให้ชีพติดรูปร่าง คือ ตัณหา ซึ่งเป็นอำนาจมืดที่ล่อลวงได้โดยไม่สิ้นสุด เมื่อมีการอยากได้ ก็มีการแสวงหาเพื่อให้ได้สิ่งที่อยากได้ และเมื่อได้ตามปรารถนาแล้ว ก็ปรารถนาต่อไปอีก และแสวงหาเพื่อให้ได้สิ่งที่อยากได้นั้นต่อไปอีกอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ด้วยเหตุนี้ เช่นจึงถือว่า ครอบงำที่ยึดถือมีตัณหา ชีพก็ยังทำการมอยู่ และมีผลกรรมเกิดขึ้น นี้แหละคือ กรรมเป็นพลังสร้างสรรค์รูปร่างกายขึ้นมา

เช่นเชื่อว่า การเกิดขึ้นของสัตว์และบุคคลนั้น ไม่ใช่เพราะพ่อแม่เป็นผู้ให้กำเนิด แต่ผู้เค้ชว หมายความว่า การที่สัตว์มาถือปฏิสนธิในครรภ์มารดา ไม่ใช่มาโดยบังเอิญ แต่มี

ปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่ง คือ กรรม จึงกล่าวได้ว่า กรรมเป็นผู้ให้กำเนิด กรรมกำหนดสถานที่เกิด ตลอดถึงสีน้ วรรณะ รูปร่าง และอุปนิสัยใจคอของผู้มาเกิดนั้นด้วย ฉะนั้นกรรมจึงเท่ากับผู้บงการ ผู้จำแนกให้คนและสัตว์มีกำเนิดดีและไม่ดี เป็นต้น หลักกรรมของเขน ดังกล่าวไม่ต่างกันเท่ากับของพุทธศาสนาที่ว่า กम्म สตเต วิภชชตี

เช่นแบ่งกรรมไว้ตามประเภทดังนี้

1. โศตรกรรม คือกรรมที่คิดสั้นให้สัตว์ไปเกิดในกำเนิดต่าง ๆ ในภพภูมิต่าง ๆ
2. อายุกรรม คือกรรมที่กำหนดอายุของสัตว์และมนุษย์ ว่าผู้ใดจะมีอายุยาวสั้น

แต่ไหน

3. ชญานาวารณิยะ คือกรรมที่ปิดกั้นปัญญาหรือญาณ ทำให้โง่งให้หลงผิด
4. เวทนียกรรม คือกรรมที่ปิดกั้นทรรศนะ
5. เวทนียกรรม คือกรรมที่ให้ผลเป็นสุขเป็นทุกข์ เป็นต้น

ฯลฯ

เปรียบเทียบกับกรรม 12 ของพุทธศาสนา ซึ่งมีดังนี้

1. ชนกกรรม คือกรรมผู้ให้เกิดหรือปฏิสนธิ
2. อุปัตถัมภกกรรม คือกรรมที่สนับสนุนชนกกรรม
3. อุปปีฬกกรรม คือกรรมที่บีบคั้นเบียดเบียนชนกกรรม
4. อุปฆาตกกรรม คือกรรมที่ตัดรอนชนกกรรม
5. อาสินนกรรม คือกรรมที่ปรากฏเมื่อใกล้จะตาย
6. อาจิตถกรรม หรือพหุลกรรม คือกรรมที่ทำบ่อย ๆ หรือกรรมมาก
7. ครุกรรม คือกรรมหนัก เช่น ปิตุฆาต มาตุฆาต
8. กตัตตากรม คือกรรมที่สักว่าทำ ไม่ให้ผลใด ๆ
9. ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม คือกรรมที่ให้ผลในชาตินี้
10. อุปปีชชเวทนียกรรม คือกรรมที่จะให้ผลในชาติหน้า
11. อปราปรเวทนียกรรม คือกรรมที่จะให้ผลในชาติต่อ ๆ ไปตามลำดับ
12. อโหสิกรรม คือกรรมที่เลิกให้ผลแล้ว

ปรัชญาเช่นเห็นว่า กรรมดังกล่าวมีอิทธิพลต่อชีวิตมาก คือเป็นเครื่องผูกพันให้เวียนว่ายอยู่ในวัฏสงสาร ตราบใดที่กรรมเหล่านั้นยังไม่หมด ตราบนั้นโมกษะของชีวิตก็ยังไม่ปรากฏ

และตราบใดที่โหมกษะไม่ปรากฏ ตราบนั้นก็ยังคงติดอยู่ในพื้นหนาเรื่อย ๆ ไป

เช่นกล่าวต่อไปว่า สาเหตุที่ทำให้ขึ้นกระทกรรม ได้แก่กิเลสจำพวกหนึ่ง มี โภคะ มานะ มาสา และโลภะ เป็นต้น ซึ่งเช่นเรียกว่า กษาย เพราะเป็นดุจขางเหนียว ที่รั้งรัดชีพให้ติดอยู่กับร่างกาย และเป็นเหตุให้ประกอบกรรมอื่น ๆ ต่อไปอีก

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ร่างกายตลอดจนนิสัยใจคอของคนเราเป็นไปตามอำนาจของกรรม เกิดขึ้นเพราะกรรม ท่านจึงเรียกว่า กรรมบุคคล (ร่างกายที่เกิดจากกรรม = karma-matter) อากาที่กรรมไหลเข้าสู่ชีพ ท่านเรียกว่า อาศักรรม (การไหลของกรรม)

ในปรัชญาเช่น คำว่า พื้นหนา หมายถึง อากาที่อาสวกิเลสเข้าไปครอบงำชีพ ทำให้ชีพเข้ายึดครองวัตถุหรือร่างกาย ซึ่งอาจเป็นร่างกายที่ดีหรือไม่ดีก็ได้ ตามวิบากแห่งกรรมของชีพนั้น ๆ อาสวกิเลส ซึ่งเป็นเหตุแห่งพื้นหนานี้มีอยู่ในชีพ ดังที่นักปราชญ์เช่น กล่าวไว้ว่า พื้นหนาของชีพเกิดจากความคิดก่อน โดยแบ่งพื้นหนาออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. ภาวพนธ ได้แก่พื้นหนาภายใน หมายถึง อาสวกิเลส ที่มีอยู่ภายในชีพ
2. ทพพนธ คือ ผลของพื้นหนาภายในที่แสดงออกมาภายนอก บางทีเรียกว่า พื้นหนาทางวัตถุ ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างชีพกับวัตถุหรือรูปนั่นเอง

โหมกษะ

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า พื้นหนาของชีพ ก็คือ ความสัมพันธ์ระหว่างชีพกับวัตถุ ฉะนั้น โหมกษะของชีพ ก็ย่อมหมายถึงการแยกกันอย่างเด็ดขาดระหว่างชีพกับวัตถุ การที่จะให้ชีพแยกกันโดยเด็ดขาดจากวัตถุนั้น ต้องปฏิบัติตามวิธีการของเช่นหลายประการ ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

1. สังวร คือการปิดกั้นกรรมใหม่ที่จะเข้าสู่ชีพ
2. นีรชรา คือการจำกัดกรรมเก่าที่มีอยู่ให้หมดไปอย่างเด็ดขาด

เราทราบมาแล้วว่า อาสวกิเลสหรือตัณหาเป็นต้น ที่มีอยู่ในชีพ เป็นตัวชักนำให้ชีพไปสัมพันธ์กับวัตถุ และอาสวกิเลสทั้งหลายมีสาเหตุมาจากอวิชา คือความรู้ผิด ๆ ในเรื่องชีพและอื่น ๆ จึงควรกำจัดอวิชาเสียก่อน วิธีกำจัดอวิชาคืออยู่วิชีเด็ชว คือ ทำให้มีอวิชาเกิดขึ้น เพราะเมื่อมีอวิชาในเรื่องใด อวิชาในเรื่องนั้นก็หายไปที่นั่น ฉะนั้น พวกเช่นจึง ข้ำเสมอ ๆ ถึงความสำคัญของสัมยัคชญาณ (สัมมาทิฎฐิ) สัมยัคชญาณนี้จะเกิดขึ้นได้ก็โดยการ

ศึกษาอย่างจริงจัง ผู้บรรลุสัมมัชฌานนี้ถือว่าเป็นผู้บรรลุโมกษะ และผู้บรรลุโมกษะแล้ว
เท่านั้นเป็นผู้สมควรนำผู้อื่นให้บรรลุโมกษะได้

อย่างไรก็ตาม การจะบรรลุโมกษะนั้น มิใช่จะอาศัยเพียงสัมมัชฌานอย่างเดียว
แต่ต้องปฏิบัติตามข้อปฏิบัติเบื้องต้นก่อน เช่น ศรัทธาในปรีชาญาณของท่านตี่รถึงกร
ทั้งหลาย ข้อปฏิบัติเบื้องต้นนี้อาจเรียกว่า รัตนตรีของเซน คือ

1. สัมยัคทรศนะ คือ ความเห็นชอบ ได้แก่ความเชื่อความเลื่อมใสในคำสอนผู้
เป็นพระชินะของเซน

2. สัมยัคจารีตร คือ ประพฤติชอบ ได้แก่การประพฤติตามพรต 5 (สำหรับ
นักบวช เรียก มหาพรต สำหรับคฤหัสถ์ เรียก อนพรต) คือ

(1) อหิงสา - การไม่เบียดเบียนสัตว์ ไม่ทรมาณสัตว์

(2) สัตยะ - การพูดความจริง ไม่พูดเท็จ

(3) อัสเตยะ - การไม่ขโมย

(4) พรหมจรรยา - การประพฤติพรหมจรรย์ สำหรับนักบวช คือเว้นจาก
เมถุนธรรม สำหรับคฤหัสถ์ เว้นจากการประพฤตินิคมในกาม

(5) อปริครหะ - การไม่โลภอยากได้สิ่งใด ๆ

3. สัมมัชฌาน คือ ความรู้ชอบ ได้แก่ รู้ถูกต้องตามความเป็นจริง ตามหลักอภิ
ปรัชญาของเซน

ในหลักธรรม รัตนะ 3 ประการของเซน นั้นถือว่า ศรัทธาอันถูกต้องหรือศรัทธา
ชอบความเห็นชอบ มาเป็นอันดับหนึ่ง เพราะการกระทำอันถูกต้องถ้าเกิดจากความเห็นผิด
แล้ว จะทำให้สูญเสียค่าไปมาก

คติความเชื่อ

ปรัชญาเซนไม่เชื่อว่ามีพระผู้เป็นเจ้า (God) แต่เชื่อกฎแห่งกรรมเช่นเดียวกับ
พุทธปรัชญา แต่คติความเชื่อในเรื่องนี้มีรายละเอียดต่างกันอยู่บ้าง คือ เช่นเชื่อในท่านอง
สัสตทิวี่ ว่า ทำกรรมใดแล้วจะต้องได้รับผลแห่งกรรมนั้นแน่นอน ไม่เปลี่ยนแปลง หมายถึง
ไม่มีหลักอโหสิกรรม

อนึ่ง ผู้บรรลุโมกษะแล้ว เมื่อดับขันธลง มุกตชีพของท่านจะไปสถิต ณ ภพอัน
บริสุทธิ์ตลอดกาลนิรันดร ซึ่งเท่ากับยอมรับสวรรค์ หรือ พรหมโลก ท่านองเดียวกับฮินดู

เนื่องจากปรัชญาเซนเป็นศาสนาที่มีความคล้ายคลึงกับพุทธศาสนามาก ทั้งช่วงเวลา ศาสนา และหลักธรรมคำสอน จึงเห็นควรให้นักศึกษาได้เรียนรู้เรื่องศาสนาเซนไว้ละเอียดพอสมควร

หลักธรรมคำสอนของศาสนาเซน

พระมหาวีระทรงสั่งสอน เน้นเรื่องการเอาชนะ อันหมายถึงการเอาชนะตัวเอง พระองค์ทรงเชื่อและสาวกของพระองค์ก็เชื่อว่า วิญญาณของบุคคลเป็นนิรันดร์ มันได้มีอยู่แล้วและจะมีอยู่เสมอต่อไป มหาวีระทรงสอนว่า วิญญาณของแต่ละบุคคลเป็นของเฉพาะตัว บุคคลผู้ชนะตัวเองได้ ช่อมชนะทุกอย่างซึ่งเป็นความชนะที่คุ้มค่า และการชนะตัวเองสามารถจะสำเร็จได้ก็โดยผ่านทาง การห้ามตนเองอย่างเคร่งครัดแบบอัสติกนิมิตานุโยค การออกจากตัณหาทั้งหมดอย่างเข้มงวด การออกจากความทะยานแบบโลกทุกอย่าง อันเป็นเพียงพะยับแแต่ซึ่งคอยลวงตา

"มันเป็นความยากที่จะเอาชนะตนเอง" มหาวีระตรัส "แต่เมื่อใดเอาชนะได้แล้ว ทุกอย่างก็ถูกเอาชนะด้วย"

การชนะตนเอง เริ่มต้นด้วยวินัยแห่งการควบคุมค้นหาของตนเองอย่างเข้มงวดและกล้าแข็ง ซึ่งถือเป็นด้านลบ ถ้าคนจะดำเนินตามด้านนี้ได้อย่างดีเยี่ยม ช่อมนำไปสู่การทำลาย ด้านบวกต่อการเอาชนะตนเองนั่นคือการประพฤติถูกต้อง และการพิจารณาถึงผู้อื่นและที่ว่าผู้อื่น มหาวีระหมายความว่า ไม่เพียงแต่มนุษย์ชาติเท่านั้น แต่ยังหมายถึงทุกสิ่งที่มีชีวิตด้วย

แนวความคิดแห่งการพิจารณาต่อทุกสิ่งว่ามีชีวิตอยู่นี้ กลายเป็นแกนกลางและศูนย์กลางแห่งความเชื่อและคำสั่งสอนของมหาวีระ พระองค์เรียกว่า "อหิงสา" ซึ่งหมายถึง "การไม่ทำร้าย" แต่หมายถึงความเคารพต่อชีวิตและผู้มีชีวิต คำสั่งสอนของพระองค์ทั้งหมด นำมารวมกันและสรุปด้วยคำเดี๋ยว่า "อหิงสา" ส่วนที่เหลือทั้งหมดเป็นรายละเอียดปลีกย่อย

มหาวีระจำแนกผลที่ตามมาของอหิงสาและจัดลงไว้เป็นคำสอนอย่างเป็นระเบียบ จากหลักธรรมคำสอนของพระองค์ที่เน้นเรื่อง "อหิงสา" เป็นพิเศษ ในวรรณกรรมของศาสนาเซนเต็มไปด้วยเรื่องราวของการปฏิบัติของนักบวชในศาสนาเซน ซึ่งอยู่ท่ามกลางความทุกข์ยาก การเอาชนะความทุกข์ยากเป็นเป้าหมายใหญ่ของนักบวชในศาสนาเซน เมื่อใดก็ตามที่พบกับอุปสรรค เมื่อใดก็ตาม ที่มีศัตรูคุกคาม ด้วยความโหดร้าย และความตาย แต่นักบวชในศาสนาเซนไม่หวั่นไหว เพียงแต่ยิ้มในความโง่เขลาของศัตรูและรู้สึกมีความ

เวทนาการกระทำของศัตรู ลักษณะที่เลือกเห็นเช่นนี้ทำให้เกิดความกล้าหาญ และความสงบเกิดขึ้นในจิตใจ ซึ่งจะเกิดขึ้นมาได้ก็ต่อเมื่อจิตมีบูรณฐาน และความเข้มแข็งเท่านั้น และด้วยความเข้มแข็งของอำนาจเช่นนี้ จึงทำให้คัมภีร์ผู้นำยิ่งใหญ่ของอินเดียประสบความสำเร็จในการนำอาวุธทางด้านจิตชนะศัตรูทางการเมือง ซึ่งมีอาวุธทำลายล้างและมีอำนาจกดขี่อยู่มากมาย ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า คัมภีร์ได้ยกระดับอหิงสาและสัตย์ให้มีความสำคัญสากล การดำเนินงานทางสังคม การเมืองของคัมภีร์ได้พิสูจน์ให้เห็นโทษแน่ชัดถึงคุณค่าของอำนาจทางจิต การใช้อหิงสาและสัตย์เป็นอาวุธ ย่อมเอาชนะอำนาจกดขี่และโหดเหี้ยม ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ คัมภีร์มีความมั่นใจว่าจะให้อาวุธทางจิตเช่นนี้ให้กับโลก โลกซึ่งเต็มไปด้วยความไม่ไว้วางใจ และพร้อมที่จะกระโจนเข้าทำสงคราม คัมภีร์มีความเห็นว่าอุดมการณ์ทางด้านจิตเช่นนี้ สามารถนำผลใช้รักษาเสถียรภาพ ความเจ็บไข้ทางจิตทั้งหมด ซึ่งระบาดทั่วไป ขอให้เราหวังเอาไว้วว่า การใช้หลัก "อหิงสา" และ "สัตย์" ของคัมภีร์ในที่สุดจะกลายเป็นหลักการสากล และเปลี่ยนโลกแห่งการทำสงครามระหว่างชนชั้นและระหว่างประเทศให้กลายเป็นโลกแห่งความสุขและมีความกลมเกลียวกัน ที่ทุกชีวิตสามารถอยู่ได้ด้วยความสุขโดยปราศจากการแบ่งแยก ระหว่างเชื้อชาติ ศาสนา และเผ่าพันธุ์

หลักจริยธรรมของศาสนาเช่น

พระมหาวีระได้บัญญัติให้ศาสนิกชนทั้งหลายปฏิบัติอย่างเคร่งครัด เรียกว่า บัญญัติแห่งวิญญาน 5 ประการคือ

1. ไม่ฆ่าสิ่งมีชีวิตใด ๆ ไม่ทำร้ายสิ่งมีชีวิตใด ๆ ด้วยคำพูด ด้วยความคิด หรือด้วยการกระทำแม้ในการป้องกันตัวเอง
2. ไม่ลักขโมย
3. ไม่พูดเท็จ
4. ไม่เป็นอยู่อย่างชีวิตไม่บริสุทธิ์ ไม่เป็นนักดื่มสุรายาเมา
5. ไม่ละโมภหรือทะยานอยากสิ่งใด ๆ

ที่สำคัญมากที่สุดของทั้ง 5 ข้อคือข้อแรก ซึ่งกลายเป็นหลักสำคัญของศาสนาเช่นบัญญัติ 4 ข้อที่เหลือ พวกเขามีเหมือนกับศาสนาอื่นและประมวลทางจริยศาสตร์อื่น ๆ บัญญัติข้อแรกกลายเป็นข้อแตกต่างจากศาสนาอื่น และมณฑลของศาสนาเช่น

การรักษาศีลข้อแรกซึ่งแนบแน่นอยู่ในจิตใจพวกเขา พวกเขายังกลายเป็นนักมังส-

ชีวิต เขาทั้งหลายไม่รับประทานเนื้อสัตว์ แม้ในเวลาที่เป็นปัญหาแห่งสุขภาพเพื่อมีชีวิตอยู่รอดก็ตาม

ในเวลาสงคราม พวกเขาจะเป็นผู้ช่วยพยาบาล ถึงจะผ่านมาหลายศตวรรษแล้ว ชาวเซินก็ยังคัดค้านสงคราม และเมื่อสงครามมาถึง ชาวเซินจะไปสงครามในฐานะเป็นพนักงานด้านแพทย์ คนห้ามเปลคนเจ็บ ถึงแม้จะมีอันตรายเพียงไรก็ตาม เขาทั้งหลายจะไม่จับอาวุธ

ปรากฏอย่างชัดเจนว่า พวกเขาไม่สามารถเป็นคนแลเนื้อชาม ทั้งไม่สามารถเป็นกสิกร เพราะในการไถดินพวกเขาอาจฆ่าพวกหนอน และพวกหนอนก็เป็นชีวิตชนิดหนึ่งและชีวิตทุกชนิดต้องระวังรักษาเป็นอย่างดี ยิ่งกว่านั้น พวกเขาไม่สามารถประกอบอาชีพในการจับปลา ประมง หรืออาชีพอื่น ๆ ที่มีการทำลายชีวิตของสิ่งมีชีวิต

เพราะเป็นผลจากความเชื่อในอหิงสา พวกเขาจึงมักเป็นพระหรือครูอาจารย์ ศิลปินหรือพ่อค้า นักธุรกิจหรือนายธนาคาร ตามปกติแล้วพวกเขาได้รับการศึกษามาก

ความสำคัญถัดจากอหิงสาคือความเชื่อแบบเซินในการห้ามตน พวกเขาเป็นนักพรต คนอาจจะรำราชไม่ว่าเพียงไรก็ตาม เขาต้องไม่หมกมุ่นกับตัณหาของตน เพราะถือวินัยควบคุมตัวเองเป็นสำคัญ "คนมีคุณธรรมย่อมถือความสบายเท่ากับความเจ็บป่วย" สุต - กฤต - อันคะ บอกไว้ "คนใจบุญรับประทานน้อย คั้นน้อย หลับน้อย" เหล่านี้เป็นวินัยการห้ามตนเอง

ความเชื่อขั้นพื้นฐานข้อที่สามของศาสนาเซินคือทาน แม้ว่าพวกเขาจะไม่เรียกว่า "ทาน" เพราะพวกเขาพิจารณาเห็นว่าเป็นหน้าที่ของเขาที่จะมีส่วนช่วยเหลือผู้อื่นและดูแลผู้อื่น

พวกเขารักษาความโอบอ้อมอารี ดูแลคนป่วย ช่วยเหลือคนกำพร้า แม้มัช คนบอดเจ็บ มีความโอบอ้อมอารีต่อสัตว์เจ็บป่วย (ชาวเซินสร้างโรงพยาบาลรักษาสัตว์ เช่นนก) โดยเฉพาะพวกโค ศาสนาของเซินมีหลักธรรมต่าง ๆ เป็นอันมาก ซึ่งต้องการให้ศาสนิกชนปฏิบัติประจำวัน ข้อแรกในบรรดาข้อเหล่านี้ก็คือ อย่างน้อยที่สุดต้องให้ทานทุกวัน

ถึงกระนั้นพวกเขา ผู้พิจารณาเห็นทุกสิ่งและทุกอย่างว่ามีชีวิตอยู่อย่างแน่แล้ว ก็ยังยอมให้ทำอัถวินิบาตกรรมในวัชชรา เพราะพวกเขาเชื่อว่าความตายโดยการอดอาหารเป็นความตายที่บริสุทธิ์

พวกเซนและโดยเฉพาะบุคคลผู้อยู่ในนิกายทิกัมพร เชื่อว่าผู้หญิงไม่สามารถเข้าสู่
นิรวารได้* อย่างไรก็ตาม ถ้าผู้หญิงดำเนินชีวิตบริสุทธิ์และชีวิตดี บำเพ็ญทานและเรี่ยไร
ที่จะเอาชนะตนเอง หลังจากเกิดอีกไม่กี่ชาติก็จะเกิดเป็นชาย ครั้นแล้วด้วยเพศชาวนั้นเอง
พวกเขาอาจพบทางสู่นิรวาน โดยผ่านรัตน 3 ประการแห่งวิญญาน

1. เชื่อชอบ
2. ความรู้ชอบ และ
3. ประพฤติชอบ

จริยธรรมที่ถือว่าสูงสุดของศาสนาเซน คือ "ความเป็นผู้สิ้นโทษชีวิตนั้นเนื่องด้วย
ผู้อื่น" หมายถึง การอยู่แต่ผู้เดียว เกษว ภิกขจาร อาหารที่ผู้อื่นบริจาคเพื่อยังชีพ โดย
ปราศจากการรังเกียจในอาหารแม้จะเป็นอาหารบูดเสีย และภิกขจารโดยไม่เลือกบ้าน
ตระกูลว่าซากตมัจจน นักพรตใดทำได้ดังนี้จึงเป็นนักพรตผู้บริสุทธิ์"

คัมภีร์ของศาสนาเซน

คัมภีร์ของศาสนา เรียกว่า อังคะ หรืออาคม (Agama) ส่วนใหญ่เป็นจารึก คำ
บัญญัติ และวินัย และเรื่องราวเล่าเภทชาดก เชื่อว่าสาวกองค์ที่ใกล้ชิดกับพระมหาวิระได้
รวบรวมขึ้นในภายหลังจากศาสดาสิ้นพระชนม์แล้ว

เนื้อหาสาระในคัมภีร์เน้นคำสอนหลักธรรมของมหาวิระในเรื่องอิหิงสา มังสวิวัตติ
คิดค้นสังคราม และชีวิตนักบวช ภาษาที่ใช้บันทึกคัมภีร์เป็นภาษาพื้นเมืองของแคว้นปัจจาบ
ซึ่งเป็นแคว้นที่เกิดของศาสนาเซน แต่ต่อมาก็มีหลายภาษา ส่วนใหญ่เป็นภาษาประกฤต แล้ว
แปลเป็นภาษาสังสกฤต

รูปเคารพในศาสนาเซน

รูปเคารพในศาสนาเซนเกิดขึ้นหลังจากการสวรรคตของพระมหาวิระ ชาวเซน
ทั้งหลายพากันสร้างรูปพระตัมภ์กรและรูปของพระมหาวิระ เป็นรูปเคารพมีลักษณะหนึ่ง
และอื่น แต่ส่วนใหญ่จะเป็นรูปเปลือย บางรูปก็มีเกอวัลย์พาดพัน

นิกายในศาสนาเซน

บุตรเขยของพระมหาวิระ เป็นผู้แยกนิกายศาสนาเซนเป็นนิกายแรก หลังจากนั้น

*พระมหาวิระปฏิเสธการปฏิบัติธรรมของสตรี โดยอธิบายว่า สตรีเพศเป็นเหตุ
แห่งบาป เป็นที่ตั้งแห่งกิเลสทั้งหลาย

มากก็มีนิกายเพิ่มขึ้นหลายนิกาย ต่อมาภายหลัง เมื่อ ค.ศ. 80 นิกายต่าง ๆ เริ่มรวมตัวกัน กลายเป็น 2 นิกายใหญ่ คือนิกายเศว ตัมพร (Sivatambara = เสื้อขาว) และนิกาย ทิคัมพร (Digambara = นั่งผ้า) ทั้งสองนิกายเกิดขึ้นเมื่อพระมหาวีระสวรรคคไปราว 609 ปี

สาเหตุใหญ่ที่เกิดขึ้นมี 2 นิกายเพราะ เกิดปัญหาขัดแย้งที่ลงรอยกันไม่ได้คือ ปัญหา ว่าพระสงฆ์ในศาสนาเช่นควรสวมเสื้อผ้าหรือไม่สวมและนิกายทิคมพรมีความเชื่อว่าสตรีนั้น ไม่สามารถหลุดพ้นได้

(1) นิกายเศวตัมพร นิกายนี้มุ่งห่ม เสื้อผ้าตามปกติทั่วไป แต่ใช้ เสื้อผ้าสีขาว เท่านั้น ซึ่งหมายถึง ความบริสุทธิ์ นิกายนี้ไม่ประพฤติปฏิบัติถึงเกินไปอย่างนิกายทิคมพร นิกายเศว- ตัมพร บางคณะยอมให้สตรีปฏิบัติธรรมระดับสูง นิกายนี้มีการสร้างรูปเคารพ

(2) นิกายทิคมพร นิกายนี้ไม่ห่มผ้า คือไม่สวมเสื้อผ้า (ซีเปลือย) นิยมไว้ผม ไว้หนวดเครายาวมากจนยาวลงมาปกปิดอวัยวะที่ควรปกปิด นิกายนี้เชื่อว่าสตรีไม่สามารถ ปฏิบัติธรรมระดับสูงของศาสนาได้ จึงไม่มี (ซีเปลือยหญิง) นิกายนี้ถือปฏิบัติดีและเคร่ง ครัดมาก เช่น ไม่กินอาหารใด ๆ เป็นเวลานาน แม้แต่น้ำก็อด ไม่ยอมให้ล่วงลงคอ ไม่มี สมบัติใด ๆ ติดตัวเลย (แม้แต่ เสื้อผ้า) ถือสันโทษ ภิกษุอาจารย์ในที่ต่าง ๆ ไม่อยู่ประจำที่ ใดนาน

หลังจากศาสดามหาวีระสิ้นสังขารไปแล้ว บรรดาสาวกรุ่นต่อ ๆ มา ก็ได้รับงาน โสลก หรือคาถาเอาไว้มาก เป็นหลักธรรมคำสอนแก่ผู้นับถือเช่น ซึ่งแฝงไว้ด้วยหลักปรัชญา เช่นที่นำสนใจมาก ได้แก่ โสลกที่นักบวชเช่นเขียนไว้ให้แก่กษัตริย์ทมิฬ ซึ่งท่านอาจารย์ จ้างรงค์ ทองประเสริฐ¹⁾ ได้บรรยายไว้อย่างน่าสนใจว่า "ไม่มีใครในโลกที่จะพ้นจาก ความตายและก็หนีไปอย่างเสรีได้เลย ท่านผู้ที่สะสมทรัพย์สมบัติอยู่ จงเลิกสะสมเสีย เกิด พรุ้งนี้ตกลงในงานศพก็จะดีอยู่แล้ว" ข้อนี้หมายความว่าคนเราเกิดมาแล้วไม่มีใครหรอกที่จะ หนีความตายพ้น จะต้องตายอย่างแน่นอน ไม่วันใดก็วันหนึ่ง เรื่องของความตายนี้ไม่ว่าจะ หนีไปในที่ใดก็ตาม จะหนีไปท่ามกลางมหาสมุทรก็ดี จะหนีไปอยู่ในชอกกุกเขาก็ดี หรือว่าจะ หนีไปอยู่ในอากาศก็ดี อย่าคิดเลยว่าจะหนีพญามัจจุราชพ้น ในที่สุดเราก็จะต้องตายด้วยกัน

¹⁾ จ้างรงค์ ทองประเสริฐ, ปรัชญาอินเดียประยุกต์, หน้า 46-62.

ทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นบางคนก็ได้สะสมทรัพย์สมบัติไว้ดูคล้าย ๆ กันว่าเราจะไม่ต้องตาย จะสะสมไว้ใช้จนกระทั่งตลอดกาลอวสานของโลก แต่ว่าในที่สุดท่านเหล่านั้นก็ต้องทิ้งทรัพย์สมบัติเอาไว้ บางคนได้สะสมทรัพย์สมบัติไว้ และก็ใช้ทรัพย์สมบัตินั้นไปในทางที่เป็นประโยชน์ เช่นในการบำเพ็ญการกุศลสาธารณะต่าง ๆ ซึ่งก็นับว่าเป็นความดี เป็นการสร้างบุญกุศลเอาไว้ แต่บางคนสะสมทรัพย์สมบัติไว้จริง แต่ทำไมพอสามใช้ทรัพย์สมบัตินั้นให้เป็นประโยชน์แก่สังคมหรือแม้แต่แก่ตัวเอง อย่างนี้ เมื่อตายไปแล้วทรัพย์สมบัติก็ติดตัวไปไม่ได้ และเวลาที่ยังมีชีวิตอยู่ก็ต้องเผื่อทรัพย์สมบัตินั้นเหมือนอย่างปู๊สมเผื่อทรัพย์ด้วยความระมัดระวังด้วยความเป็นห่วงเป็นใย ด้วยความเป็นทุกข์ เพราะฉะนั้น ถ้าหากว่าจะสะสมทรัพย์สมบัติไว้ โดยที่ไม่ทำให้เกิดประโยชน์แก่ตัวเอง หรือเกิดประโยชน์แก่สังคมนั้นก็ไม่มีประโยชน์อะไร จงเลิกสะสมทรัพย์สมบัติได้แล้ว เพราะว่าพุงนี้กลองในงานศพก็จะตีอยู่แล้ว หมายความว่าในที่สุดเราก็จะต้องตายและในการตายนั้น เขาก็มักจะมพิธีรีตองซึ่งจะมีกลองเข้าช่วย อย่างในบ้านเมืองเราก็มีการประโคมเราก็ต้องใช้กลองประโคม ในที่สุดก็เห็นเสียงกลองประโคมไปไม่พ้น เพราะฉะนั้นท่านจึงบอกมาให้เลิกสะสมทรัพย์เสียเถิด

ปรัชญาเซนเรื่องกรรม

ศาสนาเซนมีความเชื่อถือว่าเมื่อเราตายไปแล้ว ถ้าเราทำความดี เราจะไปเกิดในสุคติ ถ้าเราทำความชั่ว ก็จะไปเกิดในทุคติ นั่นก็มีความเชื่อถือในเรื่องกรรมเหมือนกัน ที่คนเราเมื่อมีความเชื่อถือในเรื่องกรรมว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วอย่างนั้นก็ต้องมีความเชื่อถือว่ากรรมนี้จะเป็เหตุทำให้เราไปเกิดในภพนั้นภพนี้ ในสุคติหรือในทุคติ แต่ที่นี้ก็อาจจะมปัญหาขึ้นมาว่ากรรมนี้จะอำนวยผลให้เราได้อย่างไร มันจะรู้ได้อย่างไรว่าใครเป็นผู้สร้างกรรมนั้น แล้วมันจะได้ไปสนองหรือว่าใครคนใดที่ทำความดีไว้ ตายไปแล้วจะได้สนองในทางที่ดีหรือว่าใครที่ทำความชั่วไว้มันจะได้สนองในทางที่ชั่ว กรรมจะรู้ได้อย่างไรว่ามันจะสนองใครและเมื่อไหร่ ในเรื่องนี้พระเถระเซนรูปหนึ่งท่านได้กล่าวไว้เป็นคาถาเป็นโคลงที่ 107 ในโคลงนั้นท่านบอกว่า ถ้าหากว่าท่านส่งลูกวัวตัวเล็ก ๆ เข้าไปในฝูงแม่วัว มันก็จะค้นหาแม่ของมันได้ด้วยความชำนาญโดยไม่ลำบากเลย ข้อนั้นฉันใด กรรมเก่าย่อมแสวงหาผู้ทำได้อย่างนั้น และผู้ที่ทำกรรมต้องได้รับผลของกรรมนั้นอย่างแน่นอน นี้คือความเชื่อถือในเรื่องกรรมของศาสนาเซน ก็เป็นคติเช่นเดียวกับความเชื่อถือในเรื่องกรรมของในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งถือว่าผู้ใดทำกรรมแล้วจะต้องเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น เป็นกรรมทาสาท เป็นทาสาทที่จะได้รับผลของกรรมนั้น

ที่นี้การที่กรรมจะให้ผลได้นั้น ก็เปรียบกรรมนี้เหมือนกับลูกวัว ผู้ที่รับกรรมคือแม่วัว
นี้ ถ้าหากว่าเราพรากรออกมาแล้วแม้ว่าเราจะเอาแม่วัวนี้ไปรวมกันไว้มาก ๆ เมื่อเรา
ปล่อยลูกวัวเข้าไปรวมในฝูงของแม่วัว ลูกวัวจะค้นหาแม่ของมันได้โดยไม่มีผิดพลาดเลย ข้อนี้
ฉันใด กรรมที่เราทำไว้มันก็จะสนองผู้กระทำโดยไม่มีผิดพลาดฉันนั้น เพราะฉะนั้นท่านจึงถือ
ว่ากรรมเก่านี้มันจะแสวงหาผู้ทำได้อย่างแน่นอนไม่มีผิดพลาดเช่นเดียวกับลูกวัวค้นหาแม่ของมัน
มันได้ด้วยความสำเร็จฉันนั้น

ปรีชญา เช่น เรื่องขึ้นวรรณะ

นอกจากศาสนาเช่นจะมีความเชื่อถือในเรื่องกรรมแล้ว ศาสนาเช่นนั้นยังมีความ
คิดในด้านสังคมที่นับถือว่าดีงามมากทีเดียว คือท่านถือว่าในสังคมของเช่นนั้นก็เหมือนกับใน
สังคมในพระพุทธศาสนา คือในพระพุทธศาสนานี้ถือว่า คนเราเมื่อเกิดมาแล้วจะเกิดใน
วรรณะใดก็ตาม เมื่อเข้ามาบวชในพระธรรมวินัยแล้วก็จะเป็นศากยบุตรเหมือนกันหมด จะ
ต้องทั้ง วรรณะเหมือนกันหมด เหมือนกับน้ำในแม่น้ำต่าง ๆ ที่ไหลลงสู่ทะเล ไหลลงสู่มหาสมุทร
มันก็ย่อมทั้งชื่อของมันหมดทั้งนั้น อย่างแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำท่าจีน แม่น้ำบางปะกง หรือ
แม่น้ำแม่กลองซึ่งไหลลงสู่อ่าวไทยแล้วมันก็ทั้งความเป็นเจ้าพระยา ทั้งความเป็นแม่กลอง
หรือทั้งความเป็นบางปะกงหรือทั้งความเป็นท่าจีน เหลือแต่น้ำในอ่าวไทยฉันนั้นเหมือนกัน
ผู้ที่เกิดในวรรณะต่าง ๆ เมื่อมาบวชในพุทธศาสนาแล้ว ท่านก็ถือว่าเป็นศากยบุตรเหมือนกัน
หมด และว่ารสของธรรมวินัยนั้นก็วิมุติคือความหลุดพ้นเป็นรสอย่างเดียว ในศาสนาเช่น
ท่านก็ถือเช่นเดียวกัน ท่านบอกว่าวัวแม้จะมีรูปร่างและมีสีต่างกันต่าง ๆ กันมากมาย แต่น้ำนม
ของมันก็มีสีขาวเหมือนกันเสมอ วิถีทางแห่งคุณความดีก็มีทางเดียวเหมือนกับน้ำนมเหมือนกัน
ทั้ง ๆ ที่ศาสนาต่าง ๆ จะสอนแตกต่างกันออกไปอย่างมากมายก็ตาม นี้เราจะเห็นได้ว่า
ความใจกว้างของศาสนาเช่นนี้ ซึ่งบางศาสนาอาจจะไม่มีอย่างนี้ เพราะบางศาสนาอาจจะ
เห็นว่าผู้ที่ประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมะของศาสนาหนึ่งจะไม่นำไปสู่ความหลุดพ้น นอกจาก
ว่าจะถือศาสนาที่ฉันสอนเท่านั้น แต่ศาสนาเช่นนี้ท่านถือว่าศาสนาทุกศาสนา มีจุดหมายปลายทาง
ที่จะนำบุคคลไปสู่ความพ้นทุกข์ ศาสนาทุกศาสนามีจุดหมายปลายทางที่จะทำให้คนเป็นคน
ดี แม้ว่าศาสนาเหล่านั้นจะมีศาสดาต่างกัน จะมีลัทธิคำสอนแปลก ๆ ต่างกันออกไปบ้าง แต่
จุดหมายปลายทางก็อย่างเดียวกันคือต้องการให้คนทุกคนทำความดี ต้องการให้คนทุกคนละ
ความชั่ว ท่านก็เปรียบเหมือนกันกับวัว ว่าวัวนี้แม้จะมีรูปร่างสีต่างกันต่าง ๆ กัน จะเป็นวัว

กระทิงหรือวัวบ้านก็ตาม จะเป็นวัวสีดำหรือวัวสีแดง หรือวัวสีด่างหรือวัวสีขาวอะไรก็ตาม แต่น้ำนมของวัวแล้ว มันจะเป็นสีขาวเหมือนกันหมด การที่วัวมีสีต่างกัน ๗ กัน แต่น้ำนมของมันมีสีขาวเหมือนกันข้อนี้ฉันใด แม้ว่าศาสนาทั้งหลายจะมีศาสนาต่าง ๆ มีวิธีการเผยแผร์วิธีการสั่งสอนต่าง ๆ กัน แต่ถึงกระนั้นจุดหมายปลายทางของศาสนาก็เป็นอย่างเดียวกัน นั่นคือสอนให้คนทำความดี สอนให้คนละความชั่ว เพราะฉะนั้นจุดหมายปลายทางของศาสนาในลัทธิศาสนาเช่น ท่านก็ถือว่าเป็นอย่างเดียวกันทั้งสิ้น

ปรัชญา เช่น เรื่องการศึกษา

ศาสนา เช่น ถือว่าการศึกษาทำนั้นเป็นขุมทรัพย์ที่ไม่ต้องการการคุ้มกัน ไม่มีไฟอันใดที่จะทำลายล้างมันได้ ไม่มีกษัตริย์องค์ใดจะถือเอาไปได้ การศึกษาเป็นมรดกที่ดีที่สุดที่มนุษย์จะทิ้งไว้ให้บุตรหลานได้ สิ่งอื่น ๆ หาใช่ทรัพย์สมบัติอันแท้จริงไม่ เพราะฉะนั้นในบรรดาทรัพย์สมบัติทั้งหลาย "บุญและการศึกษาเป็นทรัพย์สมบัติที่เป็นอมตะ"

ปรัชญา เช่น เรื่องการถ่อมตน

นอกจากศาสนาเช่นจะให้ชาวเช่นรักสันโดษ สมณะแล้ว ศาสนาเช่นยังยกย่องสรรเสริญการถ่อมตนนั้นเป็นคุณธรรมที่ดีงามมาก ในพุทธศาสนาเราก็มิ่งคลข้อหนึ่งคือนิवादะ ถือว่าการถ่อมตนเป็นมงคลอันสูงสุด ในศาสนาเช่นนั้นกล่าวไว้ว่าความยิ่งใหญ่ที่เหนือความยิ่งใหญ่ก็คือความถ่อมตน ทรัพย์สมบัติของผู้ที่ได้รับก็คือการควบคุมตัวเอง เฉพาะผู้มั่งมีที่บรรเทาความต้องการของเพื่อนบ้านได้เท่านั้นจึงจะเป็นผู้มั่งคั่งจริง ๆ ท่านบอกว่าความถ่อมตนนี้มีประโยชน์มาก มันเป็นความยิ่งใหญ่เหนือความยิ่งใหญ่ทั้งหลาย ถ้าเราต้องการที่จะสร้างความยิ่งใหญ่ เราจะต้องเป็นคนที่ยู้งกถ่อมตน คนใด ถ้าหากว่าไม่รู้จักถ่อมตน มีแต่ก็ภูมิใจอะวดตัวและถือตัว เขาก็จะเป็นคนที่ใหญ่โตมีคนเคารพนับถือจริง ๆ ไม่ได้ การถ่อมตนก็คือการไม่แบ่ง นิवादะก็คือมีลมออกแล้ว คือไม่มีลม ก็คือไม่แบ่งนั่นเอง ขงจื๊อก็เคยกล่าวไว้ว่าตามปกติทะเลที่มันมีน้ำมากเพราะอะไร ที่ว่าทะเลมีน้ำมากเพราะมันอยู่ในที่ลุ่ม เมื่อมันอยู่ในที่ลุ่ม น้ำจากแม่น้ำต่าง ๆ ก็ไหลลงสู่ทะเล ทำให้ทะเลนั้นมีน้ำมาก ข้อนี้ฉันใด คนที่ยู้งกถ่อมตนก็ย่อมเป็นที่รักของคนทั้งหลาย ใคร ๆ ก็อยากคบค้าสมาคมด้วย เพราะฉะนั้นควรจะมี ความถ่อมตน

ลักษณะพิเศษของ เซน

ลักษณะพิเศษของปรัชญาหรือศาสนาเซน คือความเคร่งครัดอย่างสุดโต่ง คือมีใช้เฉพาะนักบวชเท่านั้นที่ต้องปฏิบัติตามคำสอนอย่างเคร่งครัดมาก แต่รวมทั้งคฤหัสถ์ผู้นับถือ เซน ก็ต้องปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัดเช่นนั้นเหมือนกัน

สรุป ปรัชญาเซน

- เช่น
 - เป็นศาสนา ศาสดา คือ มหาวีระ (วรมหานะ)
 - แปลว่า ชินะ ชิน ชนะ - ชนะตัวเอง - ชนะกิเลสทั้งปวง
 - หลักญาณวิทยา และอภิปรัชญา จัดเป็น "สัจนิยม"
 - ความแท้จริง มีทั้งส่วนที่เป็นรูปธรรม (ซึ่งรู้ได้โดยประสาทสัมผัส ทั้ง 5)
 - และส่วนที่เป็นนามธรรม (ซึ่งรู้ได้ทางใจ)
 - อเทวนิยม ไม่ถือความศักดิ์สิทธิ์ของพระเวท เชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม
- ญาณวิทยา
 - ความรู้แบ่งเป็น 2 ชนิด คือ รู้ตรง - ไม่ผ่านสื่อกลาง หรือประสบการณ์
 - ประจักษ์ (จากประสาทสัมผัส)
 - รู้้อม - ต้องผ่านสื่อกลาง
 - แหล่งความรู้ คือ - ประจักษ์
 - อนุমান
 - สัมผัส
- อภิปรัชญา
 - สอุมรับความมีอยู่ของส่วนประกอบของโลก 2 อย่าง คือ ชีวะ และ อชีวะ
 - ชีวะ (ชีพ) - วิญญาณ สิ่งที่มีชีวิตจิตใจ (อาตมัน ปुरुห)
 - อชีวะ (อชีพ) - สิ่งที่ไม่มีชีวิตจิตใจ
 - ทวินิยม

- ชีวะ นั้น เดิมบริสุทธิ์ แต่มาผูกพันกับ อชีวะ เพราะ อวิชชา เมื่อแยกชีวะออกจาก อชีวะ จึงจะหลุดพ้น
- ชีวะ มีความรู้ต่างกัน เพราะกรรม
- สิ่งสูงสุด คือ โมกษะ คือ ความหลุดพ้น เรียกว่า "นิรวาน" สภาวะของความหลุดพ้น คือ "ลิกขิตลา" (สตรึบรลุไม่ได้)

- จริยศาสตร์ - หลักปฏิบัติให้ถึงความหลุดพ้น คือ รัตน 3 ประการ คือ
- สัมมาศรัทธา (สัมมาทัศนะ) - เห็นชอบ เชื่อชอบ
 - สัมมาปัญญา (สัมมาญาณะ) - รู้ชอบ
 - สัมมาจริต - ประพฤติชอบ แบ่งเป็น พรต 5 คือ อนุพรต และ มหาพรต
- พรต 5 ที่เป็น ข้อห้าม คือไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักขโมย ไม่พูดปด เว้นเรื่องกาม และเว้นการครอบครองสิ่งใด ๆ
 - พรต 5 ที่เป็นข้อปฏิบัติ คือ อหิงสา สัตยะ พรหมจรรย์ อปริครหะ (การไม่ติดข้องในสิ่งทั้งปวง) อัศเตยยะ (งดเว้นการลักขโมย)

เช่น มี 2 นิภาช คือ เสวคัมพร - นุ่งห่มผ้าสีขาว

ทักัมพร - เปลือย นุ่งลมห่มผ้า

คติของเช่น - "อหิงสาปรโมธรรมะ" การไม่เบียดเบียนกันเป็นธรรมอย่างยิ่ง - มงกุฎทองของเช่น